

Sámeigiella lea čaffat!

Sámediggeráđi diedáhus sámeigela birra

18.03.2004

1 Ággahus	5
2 Giellapolitiikka doahpaga čilgen	5
3 Sámedikki giellabarggu vuodđu	6
3.1 Stáda ovddasvástádus sámegeielas	6
3.2 Lágat mat nannejit sámegeiela geavaheami	6
3.3 ILO-konvenšuvdna nr. 169	6
3.4 Álgoálbmotgielaid dahje minorigitehtagielaid Eurohpá lihttu	7
3.5 Stuoradiggediedáhusat	7
3.6 Sámediggeplána	7
3.7 Ovttasbargošiehtadusat fylkkagielddaiguin	8
3.8 Davviriikkalaš giellaovttasbargu	8
3.8.1 Sámi giellalávdegoddi	8
4 Giela birra oppalaččat	9
5 Sámedikki doaibmabijut	10
5.1 Sámegeiela čalmmustahttin	10
5.1.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	11
5.2 Dárbu sámegeillii	11
5.2.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	12
5.3 Giellaplánat	13
5.3.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	13
5.4 Diehtujuohkin	13
5.4.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	14
5.5 Sámegeiela hálddašanguovllu suohkanat	14
5.5.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	15
5.6 Prošeaktaruđat	16
5.6.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	16
5.7 Sámegeiela hálddašanguovllu viiddideapmi	16
5.7.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	16
5.8 Giellaguovddážit	17
5.8.1 Sámegeiel giellagelbbolašvuodaguovddáš	17
5.8.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut	17

5.9 Sámi giellalávdegoddi	17
5.9.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut.....	18
5.10 Terminologija ja ovttasbargu	18
5.10.1 Sámedikki tearbmajoavkkut	18
5.10.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut	19
5.11 Mánát ja nuorat.....	19
5.11.1 Mánáid ja nuoraid sámegeielovdáneapmi	20
5.11.2 Skuvllat ja mánáidgárddit.....	20
5.11.4 Vuoruhuvvon doaibmabijut	21
5.12 Giellaovddidanbarggut vuoras olbmuid várás.....	21
5.12.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	22
5.13 Giellaovddidanbarggut sámiid ja earáid várás, geat eai máhte sámegeiela	22
5.13.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	22
5.14 Giellaovddidanbarggut sámiid ja earáid várás, geat máhttet sámegeiela	23
5.14.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	23
5.15 Teknologija.....	23
5.15.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut	24
5.16 Media ja girjjálašvuohta.....	25
5.16.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut	26
5.17 Sámi báikenamat ja galben.....	26
5.17.1. Vuoruhuvvon doaibmabijut	26
5.18 Sámegeiela evalueren	26
5.18.1 Sámelága giellanjuolggadusaid evalueren.....	27
5.18.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut	27
6 Giellajoavkkut.....	27
6.1 Davvisámegeiella.....	27
6.1.1 Davvisámegeiela dilli.....	27
6.1.2 Sámedikki giellapolitihkka davvisámiguovlluin	29
6.1.3 Ulbmilat.....	29
6.1.4 Vuoruhuvvon doaibmabijut.....	29
6.2 Áarjelsaemiengiele	30
6.2 Oarjelsámegeiella	33
6.2.1 Oarjelsámegeiela dilli.....	33
6.2.2 Sametingets språkpolitikk i sørsamisk område	34
6.2.3 Ulbmilat.....	35
6.2.4 Vuoruhuvvon doaimmat.....	35
6.3 Julevsámegeiella.....	36

6.3.1 Julevsámegeiela dilli	36
6.3.2 Sámedikki giellapolitihkka julevsámi guovllus	41
6.3.3 Ulbmilat.....	41
6.3.4 Vuoruhuvvon doaimmat.....	42
7 Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat.....	44
8 Girjjálašvuohta	45

1 ÁLGGAHUS

Dáinna diedáhusain sámegiela birra háliida Sámediggeráđdi addit vuodu viiddes ja oppalaš ságastallamii sámi giellapolitiikkas. Diedáhus lea vuolggasadjin Sámedikki giellapolitiikkalaš bargguide. Sámedikkis berre leat bajitdási ovddasvástádus bargat sámegiela giellaovddiidemiin, ii ge galgga bargat dušše ovdánahttit sámegiela, muhto maiddá miellaguottuid ja kulturipmárdusa ektui. Jus sámegielas, sámi kultuvrras ja servodateallimis galgá leat boahteáigi, de lea dárbbaslaš ásahtit guovttegielalaš servodagaid doppe gos dat lea vejolaš.

Dán diedáhusa vuoddu lea *Sámediggeplána 2002-2005, Iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra 2000*, Sámediggerádi čilgehus barggu birra mii guoská sámegillii guovvamánu 2002 dievasčoahkkimis áššis 05/02 ja dálá gielladilli. Sámedikki áigumuš lea ahte sámegiella galgá suodjaluvvot ja ovddiduvvot.

Gielain olmmoš bajásšaddá dihto kultuvrii ja servodahkii ja sosialiserejuvvo oktavuhtii. Eatnigiella lea jurddašeami vuoddu, eatnigielain olmmoš máhtta buoremusat buktit ovdan jurdagiidis. Eatnigiela birra sáhtášii maiddá atnit metafora *eallin* dahje *váimmu giella*. Giella lea ge okta sámi kultuvrra vuđoleamos beliin. Gielas leat buot sámi álbmoga árvvut, vásáhusat ja máhtolašvuhta. Go giellain sáhtta fievrridit kulturárbbi buolvvas buolvii, de dat nanne identitehta. Buot diehtu iežas giela birra nanne sihke olbmo ja olles gielalaš minoritehta identitehta. Giela árvu mearkkaša ollu olbmo iešipmirdeapmái ja iešrealiseremii. Oktasaš giella lea okta deháleamos identitehtahábmejeaddji osiin vaikko guđe servodagas. Lea danne dehálaš ahte sámegiella ovttahttojuvvo juohke suorggis sámi servodaga huksemis.

2 GIELLAPOLITIHKKA DOAHPAGA ČILGEN

Giellapolitiikkain ipmirduvvo giela almmolaš (virggálaš) sajádahkii guoskevaš doaimmaid. Sátnegirjii čilgehusa mielde dat lea ”politiikka, mii guoská iešguđet gielaid (almmolaš) sajádahkii mánggagielat riikkas”. Giellapolitiikkain dahje giellaplánemiin oaivvilduvvo maid giellageavaheami stivren servodagas. Dáinna oaivvilduvvo ee. giela servodatlaš stáhtusa meroštallan ja stivren (omd. lágat ja lálkaásahusat). Giellapolitiikkain oaivvilduvvo maid giellagáhtten. Dása gullet ee. mearrádusat čállinhámiin, ođđa terminologijain, amas sániid geavaheamis ja loatnasániin (Cooper 1989:29-34.) Dása berrejit maid gullat doaibmajut maid bokte giellagáhtten čađahuvvo geavatlaččat.

Ollu riikkat leat mánggagielat riikkat. Danne lea dehálaš ahte gielalaš minoritehtaid sajádat nannejuvvo ja ahte sin gielalaš vuogiatvuodát suodjaluvvojit. Maiddá Eurohpa Uniovnnas lea mañimuš áiggiid leamaš gielalaš diversitehta ja dan gáhtten guovddáš gažaldat. Dálá eurohpalaš našunáleriikkain lea leamaš sáhka pluralismmas, mainna oaivvilduvvo ee. kultuvrralaš ja gielalaš mánggadáfotvuoda dohkkeheapmi ja dan ovdánahttin ovtta riikka siskobealde. Dát ságastallan guoská davviriikkain earenoamážit sápmelaččaide.

3 SÁMEDIKKI GIELLABARGGU VUOĐDU

3.1 STÁDA OVDDASVÁSTÁDUS SÁMEGIELAS

Norgga stáda lea iešguđet lágaid ja láhkaásahusaid bokte geatnegahtton váldit ovddasvástádusa sámeigiella. Sámeigiella ja dárogiella leat ovttadássásaš gielat Norggas.

3.2 LÁGAT MAT NANNEJIT SÁMEGIELA GEAVAHEAMI

Stuoradiggi mearridii geassemánu 12. b. 1987 Ot.prp. 60 ja Innst. nr. 3 (1990-91) lága Sámedikki ja eará sámi vuoigatvuodaid hárrái (Sámeláhka). Láhka addá mearrádusaid Sámedikki birra. Sámeláhka oaččui juovlamánu 21. b. 1990 lasáhusa sámeigiella geavaheami birra; sámelága giellanjuolggadusaid. Dát bohte fápmui 01.01.92.

Sámeigiella geavaheami prinsihpalaš vuođđu Norggas leat sámelága giellanjuolggadusat. Sámelága giellanjuolggadusaid váldoulbmil lea ovddidit ja seailluhit sámeigiella ja dakko bokte nannet sámeigiella geavaheami almmolaš oktavuodain. Sámelága giellanjuolggadusat leat vuolimus dási njuolggadusat. Dat máksá ahte buot almmolaš orgánat ávžžuhuvvojit vuhtiiváldit sámeigielat geavaheddjiid, maiddáii viidábut go láhka gáibida. Sámelágas lea definerejuvvon sámeigiella hálddašanguovlu. Dán guvlui gullet Kárášjoga, Guovdageainnu, Unjárgga, Porsáŋggu ja Deanu gielddat Finnmárkkus ja Gáivuona suohkan Romssas, ja ásašusat ja etáhtat Finnmárkku ja Romssa fylkkasgielddain mat gokčēt sámeigiella hálddašanguovllu. Dán guovllus lea olbmui riekti oažžut bálvalusaid sámeigilli jus dan háliidit.

Muđui leat Norggas Vuodđoláhka (§ 110A), Báikenammaláhka, Oahpahusláhka, Mánáidgárdeláhka, Pasientarieteláhka, Dearvvašvuodabargiidláhka ja Girkoláhka, mat galget áimmahuššat sámeigielagiid rievtti geavahit ja ovddidit gielaset.

3.3 ILO-KONVENŠUVDNA NR. 169

Norgga stáda lea sihke rievttálaččat ja politihkalaččat geatnegahttojuvvon nannet sámeigiella ja láhčēt dilálašvuodaid sámeigiella oahpaheapmái ja geavaheapmái. ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain daddjojuvvo ee. 28 artihkkalis ahte ”Galgá bidjat johtui doaimmaid mat seailluhit ja ovddidit dáid álbmogiid iežaset gielaid ahtanuššama ja geavabeam?”.

3.4 ÁLGOÁLBMOTGIELAID DAHJE MINORITEHTAGIELAID EUROHPÁ LIHTTU

Álgoálbmotgielaid dahje minoritehtagielaide Eurohpá lihttu (The European Charter for Indigenous or Minority Languages) dohkkehuvvui Eurohparádis 5.11.1992 áigumušain gáhttet vehádatgielaid vai eurohpalaš kultuvra seillošii ovtastuvvon ja mánggabealat kultuvran. Lihtu 7. artihkal geatnegahtta álbmotstáhtaid čadahit konkrehta doaibmabijuid, mat sealluhivčče guovlo- ja vehádatgielaid, nu ahte dat bohtet oidnosii politihkas, lágain ja geavadis. Lihtu 15. artihkal ásaha raporterenvuogi, mii sisttisdoallá ahte stádat galget raporteret riikkas čadahuvvon politihka ja doaimmaid birra dain surggiin maid lihttu gáibida. Norga lea nannen (ratifiseren) dán lihtu.

3.5 STUORRADIGGEDIEÐÁHUSAT

Okte juohke stuoradiggeáigodagas ovdanbiddjojuvvo diedáhus daid doaibmabijuid birra mat dahkkojuvvojit sámiiid giela, kultuvrra ja servodateallima váfisteami dihte. Jagi 2003 rádjái leat čállojuvvon 3 diedáhusa Norgga sámepolitihka birra: St.dieđ. nr. 52 (1992-93), St.dieđ. nr. 41 (1996-97) oktan Lassedieđáhusain St.dieđ. Nr. 18 (1997-98) ja St.dieđ. nr 55 (2000-2001) oktan Lassedieđáhusain St.dieđ. nr. 33 (2001-2002).

Sámediggi meannudii St.dieđ. nr. 55 (2000-2001) *Sámepolitihka birra* oktan gullevaš Lassedieđáhusain St.dieđ. nr. 33 (2001-2002) áššis 34/02. Sámediggi celkkii áššis, ahte lea dehálaš suodjalit sámegiela ja bargat dan ala ahte sámegiella šaddá sierra giellan buot servodatosiin.

Sámegiella lea áitojuvvon giella. Danne lea dehálaš láchit dilálašvuodaid nu ahte sámegiella nannejuvvo ja ovddiduvvo buot sámii giellaguovlluin. Sámediggi celkkii ahte lea duhtavaš dainna go Ráđđehusas lea áigumuš buktit oidnosii sámii kultuvrra, historjja ja sámii báikenamaid, sihke almmolaččat ja skuvladoaimmahagas. Sámediggi lei maid duhtavaš go Ráđđehus háliida ahte sámegiella aktiivvalaččat geavahuvvo almmolaččat. Lea buorre go Ráđđehus láchá dilálašvuodaid nu, ahte suohkanat ja fylkkagielddat sáhttet geavahit mánggagielat namaid.

Sámediggi celkkii maid áššis 34/02 ahte lea dehálaš suodjalit sámii báikenamaid eará kulturmuittuiguin dássálaga, ja dán oktavuodas lea stádas ovddasvástáduš. Dán geažil lea dehálaš ahte sámii báikenamat bohtet oidnosii dainna lágain ahte dat almmolaččat geavahuvvojit.

3.6 SÁMEDIGGEPLÁNA

Sámediggi mearridii 2002 čavčča áššis 45/02 Sámediggeplána áigodahkii 2002-2005. Sámegiela ektui lea dás váldomihttomearri: *”Sámegielain birge”*. Sámegiela áimmahuššan, revitaliseren, vitaliseren ja ovdáneapmi

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
lea nappo vuodđoeaktu sámi kultuvrra boahhteáigái. Ealli giella eaktuda ahte sámi álbmot áktiivvalaččat
dáhttu geavahit giela árjjalaččat buot árgabeaivvi diliin – sihke ruovttus ja almmolaččat.

3.7 OVTTASBARGOŠIEHTADUSAT

FYLKKAGIELDDAIGUIN

Sámelága giellanjuolggadusat fátmastit ásahusaid ja etáhtaid Romssa ja Finnmárkku fylkkagielddain mat bálvalit sámegiela hálddašanguovllu. Fylkkagielddat leat ráhkadan doaibmaplánaid main boahotá ovdan maid sii áigot bargat vai olahit giellanjuolggadusaid gáibádusaid. Sámediggi lea duhtavaš dáinna, go dat čájeha ahte fylkkagielddain lea dáhttu bargat dan guvlui ahte sámegiela galget beassat geavahit iežaset giela almmolaš oktavuodain.

Sámediggi dohkkehii ovttasbargošiehtadusa Romssa fylkkasuohkaniin áššis 42/02. Ovttasbargošiehtadusa ulbmil lea láhčit dili nu ahte sámit sáhttet ovddidit ja sealluhit gielaset ja kultuvrraset Romssa fylkkas. Dán ovttasbargošiehtadusas leat artihkkalat mat geatnegahttet Sámedikki ja Romssa fylkkasuohkana ovttasbargat sámegiela ovddidemiin Romssa fylkkas.

Áššis 36/03 dohkkehii Sámediggi ovttasbargošiehtadusa Finnmárkku fylkkagielddain. Dán ovttasbargošiehtadusa ulbmil lea nannet ja čalmmustahttit sámi kultuvrra, giela ja servodateallima Finnmárkku fylkkas. Dát ovttasbargošiehtadus geatnegahtta Sámedikki ja Finnmárkku fylkkagieldda ovttasbargat sámegiela ovddidemiin.

Sámediggi lea ovttas oarjelsámiguovllu (lullisámiguovlu) fylkkagielddaiguin ráhkadeame ovttasbargošiehtadusa mii galgá dohkeheapmái 2004:s. Dás lea ulbmil sealluhit ja ovddidit sámegiela ja sámi kultuvrra Norlanda, Davvi-Trøndelaga, Lulli-Trøndelaga ja Hedmarka fylkkain.

3.8 DÁVVIRIIKKALAŠ GIELLAOVTTASBARGU

3.8.1 Sámi giellalávdegoddi

Sámi giellalávdegoddi vuodđuduvvui Sámekonfereanssas 1971:s. Sámedikkiit Suomas, Ruotas ja Norggas sohpe oktasaš giellabargguid álggaheami 1997:s. Sámi giellalávdegoddi sirdojuvvui 2002:s hálddahušlaš Sámi Parlamentáralaš ráđi vuollásažžan.

Sámi giellalávdegoddi lea sámi álbmoga oktasaš mearridanorgána sámegiela fágagažaldagain. Sámi giellalávdegottis leat 12 lahtu ja sii galget ovddastit Ruota, Suoma, Norgga ja Ruošša beale sámi guovllu giellajoavkkuid. Lahtut nammaduvvojit njealji jahkái hávális. Sámedikkiit ja Ruošša sámi searvvit evttohit

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
lávdegoddái guđege riikkas golbma (3) lahtu ja sin sadjásaččaid, geat ovddastit sierra sámegielaide. Sámi parlamentáralaš ráđđi nammada lahtuid Sámi giellalávdegoddái. Sámi giellalávdegottis galget leat ovddasteaddjit oarjel-, julev-, davvi-, anáraš-, nuortalaš-, gieldda- ja darjjesámegielas.

Sámi giellalávdegotti ulbmil lea seailluhit ja ovddidit dan kulturárbbi, mii gullá sámegillii ja ná doaibmat fágalaš áššedovdiorgánan. Sámi giellalávdegoddi galgá ovttahttit ja heivehit oktii sámegiela geavaheapmái ja dikšumii guoskevaš doaimmaid ja doaibmat riikkasis sámi giellaorgánaid gaskasaš dieđiheaddjín ja koordineret sámi giellabarggu. Dasa lassín lea Sámi giellalávdegotti ulbmil oažžut sámegiela virggálaš sajádaga ovtta dássái olles sámi guovllus.

Sámi giellalávdegotti bargun lea ovddidit doaimmaid buot sámegielaide buorrin. Dán vuodul gullet bargguide e.e:

- 1) gáhttet ja ovddidit sámegielaide
- 2) doaimmahit oktasaš terminologijja- ja normerenbarggu
- 3) doallat oktavuodaid sierra áhahusaiguin Sámis ja riikkaidgaskasaččat

3.8.2 SÁMI GIELLALÁVDEGOTTI JA SÁMEDIKKIID SÁMEGIELORGÁNAID OVTTASBARGU

Sámi giellalávdegotti bargoortnega 37. §:s čuožžu ahte Sámi giellalávdegotti formála ovttasbargoorgánat leat Norgga, Ruota ja Suoma sámedikkiid giellaorgánat. Ovttasbargoorgánat Ruošša bealde leat Guoládaga sámi searvi ja Murmánska guovllu sámi searvi. Daid orgánaid giellaáššit, mat gáibidit oktasaš sámegiela orgána dási meannudeami, meannuduvvojit Sámi giellalávdegottis. Eará ovttasbargoorgánat leat universitehtat, allaskuvllat ja eará guovddáš fágaorgánat. Dat sáhttet geavahuvvot veahkin juo ášševálmmaštallanmutter. Dát sáhttet maid sáddet dárkojeaddji Sámi giellalávdegotti čoakkámii.

4 GIELA BIRRA OPPALAČČAT

Sámegiela hupmet njealji riikkas, ja sámegielas leat logi iešguđetge giellajoavkku; davvi-, julev-, oarjel-, ubmi-, bihtán-, anáraš-, nuortalaš-, gieldda-, darje ja ahkkilsámegiella. Stuorimus giellajoavku lea davvisámegiella, mii hubmojuvvo Norggas, Suomas ja Ruotas. Norggas ja Ruotas hupmet maid julev- ja oarjesámegiela. Norggas ja Suomas hupmet maid nuortalašgiela, muhto Norgga bealde leat unnan geat hupmet nuortalašgiela. Suomas hupmet vel anárašgiela. Ubmi- ja bihtámsámegielaidd lohku lea unni, ja daid hupmet dušše Ruotas. Ruoššas leat njeallje sierra giellajoavkku; nuortalaš-, gieldda-, darje- ja ahkkilsámegiella. Gielddasámegiella lea stuorimus, árvvu mielde hupmet s. 650 olbmo dan.

Ahkkilsámegiella lea juo measta oalát jávkan (Sammallahti 1998:1).

Riikkaidgaskasaččat lea sámegiella áitojuvvon go leat unnán sámegiela hubmit. Sámegiela ássat bieđggus ja smávva giellabirrasiid. Giellasuodjaleapmi lágaiguin lea leamaš ja lea ain dárbbalaš. Sámelága

Sámeigiella lea čaffat!

Sámediggerádi diedáhus sámeigiela birra

bokte leat sápmelaččat Norggas sihkkarastojuvvon vuodđovuogitvuodaid geavahit sámeigiela. Sámelága giellanjuolggadusat leat guovddázis Sámedikki giellabarggus. Lea dehálaš ahte guovttegielalašvuodapolitiikka šaddá oassin juohke sajis servodagas.

Sámelága ulbmilparagrafa fáttmasta olles sámi álbmoga. Historjjálaččat lea julevsámeigiella ja oarjelsámeigiella adnojuvvon unnán almmolaš doaimmain ja čállojuvvon hámis. Dáruiduhttin lea váikkuhan dasa ahte giellageavaheapmi ruovttuin lea geahppánan ja measta nohkan. Sámediggi lea vuoruhan gielladoaimmaid diein guovlluin, ja nu leat ge 1996 rájes álggahuvvon gielladoaimmat maid ulbmil lea ealáskahttit sámeigiela. Sámeigiela ovddidanprošeavttat leat álggahuvvon sihke oarjelsámi- ja julevsámiguovlluin. Lea dehálaš ealáskahttit ja ovdánahttit sámeigiela dain guovlluin gos giella lea rašes dilis.

Sámeigiella lea áitojuvvon erenoamážit olggobealde sámeigiela hálddašanguovllu. Dárogieilla báidná sámeigiela sakka. Siskkobealde hálddašanguovllus berre maid bearráigeahččat ahte sámeigielagiidda lea vejolaš geavahit ja ovdánahttit gielaset. Lea dehálaš váldit vuhtii ahte dain iešguđet sámeigielain leat iešguđetlágán dárbbut go doaibmabijuid álggaha.

Sámeigiella ii ovdán jus giella ii geavahuvvo ii ge boađe oidnosii ja jus dasa ii lámččojuvvo dilálašvuohta eallit, gáhttejuvvot ja ovdánit.

5 SÁMEDIKKI DOAIBMABIJUT

Dán diedáhusas sámeigiela birra giedáhállojuvvo sámeigiela mearkkašupmi buot servodatdásiin ja evttohuvvojit doaibmabijut, main lea mearkkašupmi sámeigiela ovdáneapmái, geavaheapmái ja dan nannemii servodagas. Dát doaibmabijut eai logahállojuvvo dievaslašžan, muhto leat vuolggasadjin ja mállen dasa makkár doaimmaid ja doaibmabijuid Sámediggi áigu doarjut ja vuoruhit. Lea dehálaš ahte doaibmabijut mat biddjojuvvojit johtui seailuhit, ovdánahttit ja ovddidit sámeigielaid plánejuvvot bures, ja ahte čađahuvvon doaibmabijut evaluerejuvvot. Evalueren galgá leat vuodđun boahtteáiggi plánemii ja čađaheapmái, nu ahte oaidná makkár ávki dain lea leamaš, ja movt boahtteáiggi berre bargat.

5.1 SÁMEGIELA ČALMMUSTAHTTIN

Sámi kulturipmárdus lea dárbblaš vai sámeigiella dohkkehuvvošii. Dát lea dehálaš vai sámeigielagiidda lea álkit geavahit iežasat giela. Vai giella seailu, de ii leat doarvái ahte dat dušše gullo ja hubmojuvvo, dat ferte maid oidnot. Jus galgá oahppat njuovžilit lohkat sámeigiela, lea dehálaš oaidnit čállojuvvon giela. Lea unnán čállojuvvon sámeigilli galbbain, plakáhtain, rámbuvrrain ja eará almmolaš báikkiin. Guovttegielat galbbat almmolaš luottain ja plakáhtat gávppiin, hoteallain, bussiin, giridiin, gávppiin ja almmolaš etáhtain leat dakkár doaibmabijut, mat čalmmustivčče sámeigiela olbmuid árgabeivvis. Go sámeigiella oidno eambo, de dat maid nanne sámeigiela árvvu ja olbmot maid hárjánit lohkat iešguđetlágán sámeigiel teavsttaid.

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
Ollu priváhta fitnodagat sámis eai geavat sámegiela go čállet. Dása sáhttet leat máŋga siva; eai *máhte* sámegiela čállit, eai ráske jorgalahttit čállosiid, eai beroš sámegielas, dahje eará sivat. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte maiddá priváhta fitnodagat atnet sámegiela ja háliida danne movttiidahttet ja veahkehit fitnodagaid dainna lágiin ahte ráđđe ja bagadallá.

Unnán lágat, lánkaásahusat, njuolggadusat ja skovit leat jorgaluvvon sámegillii. Dán rádjái leat lágat jorgaluvvon dušše davvisámegillii. Sámediggi áigu váikkuhit ahte relevánta lágat, lánkaásahusat ja njuolggadusat jorgaluvvojit sámegillii, ja ahte jorgaluvvojit buot sámegielaide mat hubmojuvvojit Norggas. Guovddáš eiseválddiin fertejit leat buorit dábit nu ahte ođđa lágat, lánkaásahusat, njuolggadusat ja skovit dalánaga jorgaluvvojit sámegillii.

Aviissat leat dehálaš gaskaoamit hárijánit oaidnit čállojuvvon sámegiela, ja danne lea dehálaš nannet sámegiel aviissaid.

Sámegiella ii galgga oidnot dušše jorgaluvvon áššebáhpiriin, muhto maiddá luoddagalbbain, plakáhtain, mielkepáhkain, fitnodatgalbbain, kaleandariin jna.

5.1.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu bargat dan ala ahte sámegiella ja kultuvra čalmustahttojuvvo báikkálaš, guovllulaš ja našuvnnalaš dásis.
- Sámediggi áigu movttiidahttit ja veahkehit priváhta fitnodagaid atnit sámegiela árgabeaivvis.
- Sámediggi áigu váikkuhit ahte relevánta lágat, njuolggadusat ja skovit jorgaluvvojit sámegillii, ja ahte jorgaluvvojit buot sámegielaide Norggas.

5.2 DÁRBU SÁMEGIELLII

Sámegielagiin galgá leat vejolašvuohta geavahit sámegiela buot servodatdásiin ja –surggiin, vai dakko bokte oidnet ahte lea lunddolaš hupmat sámegiela ja ahte dainna birge servodagas. Go sámegiella geavahuvo buot servodatsurggiin, de dat dahká ahte vuosteháhku sámegiel geavaheapmái servodagas unnu. Dat fas nanne sámegielat mánáid bajásšaddandili, nu ahte sii šaddet oadjebassan máŋggagielat servodagas. Go beassá hupmat sámegiela de biddjojuvvo árvu gillii go šaddá dárbbášlaš máhttit ja geavahit sámegiela. Máŋgii lea olbmui dárbu geavahit dulkka vai gulahallet. Suohkana ásausat ja almmolaš ásausat fertejit fuolahit ahte sis leat dulkkat geain lea fágamáhttu ja dohkálaš gielladássi. Dál ii gávdno Norggas sámegiel dulkaoahppu. Dát fas dagaha ahte ii leat vejolaš autoriseret dulkkaid. Sámediggi áigu bargat vai šaddá fásta sámegiel dulkaoahppu Norggas.

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
Giella ii ovdán dušše láhkageatnegasvuodain ja bággeiin, muhto go lea posiitiivlaš dáhttu geavahit sámegiela. Olmmoš ii galgga dárbbasit čilget manne vällje hupmat sámegiela danne go sámegiela olbmo vuogiatvuohka lea beassat hupmat iežas eatnigiela. Lea dehálaš movttiidahttit olbmuid hupmat sámegiela juohke sajis servodagas. Sámediggi lea álggahan siskkaldas giellaávžžuhusdoaimma "*Sámegiela birge*" Sámedikki bargiid várás. Dákkár giellaávžžuhusdoaimma berre álggahuvvot maiddá olles sámi álbmoga vaste. Sámediggi váldá ovddasvástádusa bearráigeahččat ahte oarjel- ja julevsámegiela giidda lea vejolaš geavahit ja ovdánahttit gielaset. Danne áigu Sámediggi bargat dan badjelii ahte oarjel- ja julevsámegiella adnojuvvo eanet ah` eanet.

Eanet sámegielgeavaheapmi dárbbasuvvo jus riikka diehtujuohkinpolitihka, birrajándor almmolaš hálldašeami ja geavaheddjiide heivehuvvon almmolaš bálvalusaid mihttomearit galget gustot maiddá sámi álbmogii. Almmolaš ásahusat galget vuoruhit sámegiela geavaheami sihke njálmálaččat ja čálalaččat. Bargiin, geat máhttet čállit sámegillii, galgá leat doarvái áigi dasa ahte sii praktihkalaččat sáhttet sihke hupmat sámegiela ja čállit guovtti gillii. Lea dárbu ásahit bearráigeahččanorgána, mii sáhtta dárkkistit almmolaš etáhtaid ja ásahusaid sámegielgeavaheami.

Sámedikki mielas lea dehálaš ahte sámegiella almmolaš oktavuodain ii šatta dušše "jorgalusgiellan", ahte čállosat jorgaluvvojit dárogielas sámegillii. Lea dehálaš movttiidahttit áššemeannudeddjiid atnit sámegiela bargodilis ja ahte áššebáhpirat jorgaluvvojit sámegielas dárogillii jus lea dárbu. Almmolaš bálvalusaid sámegiela geavaheddjiide lea eaktun ahte sii deivet muhtima gii máhtta sin giela go deaivvadit virgeolbmui. Sámediggi áigu leat buorren ovdagovvan eará ásahusaide sámegiela geavaheamis dainna lágiin ahte sámegiella lea váldogiella hálldašeamis hálddahas ja gulahallamis.

Ollugiidda, geat eai leat beassan sámegiela oahppat, sáhtta dat leat lossa noadđin mii čuoheá dovdduide. Liikká ii ábut vuordit ahte sámegielagat dárustišgohtet dan geažil. Maiddá sidjiide lea lossa noadđin "hilgut" eatnigielaset. Ferte bargojuvvot dan ala ahte dát bealit atnet gierdavašvuoda guđet guoimmiset dillái. Sámegielagat eai ábut unnidit iežaset giellageavaheami, eai ge manahit movtta sámástit solidaritehta geažil singuin geat eai leat oahppan sámegiela.

5.2.1 Vuoruhuvvon doaibmajut

- Sámediggi áigu bargat dan ala ahte ásahuvvo fásta sámegiel dulkaoahppu Norggas.
- Sámediggi áigu movttiidahttit juohkehačča geavahit sámegiela buot oktavuodain buot dásiin servodagas.
- Sámediggi háliida álggahit giellaávžžuhusdoaimma "*Sámegiela birge*" olles sámi álbmoga vaste.
- Sámediggi áigu bargat vai oarjel- ja julevsámegiela geavaheapmi nannejuvvo.
- Sámediggi áigu bargat dan ala ahte ásahuvvo bearráigeahččanorgána, mii sáhtta dárkkistit almmolaš etáhtaid ja ásahusaid sámegielgeavaheami.

- Sámediggi áigu leat buorrin ovdagovvan eará ásahusaide dainna lágiin ahte sámegeiella lea váldogiella hálddašeamis hálddahus- ja gulahallangiellan.
- Sámediggi áigu fállat sámegeiel oahpahusa áirasiidda ja hálddahusbargiide geat eai hálddaš sámegeiela.

5.3 GIELLAPLÁNAT

Dála giellaplánat maid Sámediggi lea mearridan 90-loguin leat boarrásat ja berrejit ođastuvvot. Davvi-, julev- ja oarjelsámegeiella dárbbasit ođđaset giellaplánaid main doaimmat leat heivehuvvon dálá dillái. Lea hui dehálaš ahte buot sámegeielaid várás ráhkaduvvojit giellaplánat, maid ulbmil lea ovddidit giela ja nannet daid sajádaga servodagas. Sámediggi gáibida maid ahte gielddat ja fylkkagielddat sámegeiela hálddašanguovllu siskkobealde ráhkadit giellaovddidanplánaid.

5.3.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu ođastit iežas giellapolitiikka buot sámi giellaguovlluin.
- Sámediggi gáibida ahte gielddat ja fylkkagielddat sámegeiela hálddašanguovllu siskkobealde ráhkadit giellaovddidanplánaid.

5.4 DIEHTOJUOHKIN

Stádas, almmolaš eiseválddiin ja suohkaniin lea erenoamáš ovddasvástádus diehtujuohkimis ja čuvgehusas sámi álbmoga várás. Sámediggi lea guhká juo deattuhan diehtujuohkima geatnegasvuođaid ja vuoigatvuođaid birra, erenoamážit giela ja oahpaheami birra. Sámi álbmot lea hájjanan ahte sámegeiella hárvve geavahuvvo iešguđetlágán almmolaš ja priváhta oktavuodain. Dát dagaha ahte sápmelaččat eai jearat sámegeiel dieđuid eai ge bálvalusaid. Vai sámegeiel dieđuit ja bálvalusat boadášedje oidnosii, lea dehálaš ahte sámi álbmot ieš diehtá vuoigatvuođaidis. Lea dárbbaslaš álggahit diehtujuohkin- ja movttiidahttinbarggu almmolaš eiseválddiid, etáhtaid ja almmolaš orgánaid ektui sámegeiela geavaheami birra. Erenoamáš dehálaš lea čalmmustahttit almmolaš eiseválddiid geatnegasvuođaid ovddidit sámegeiel bálvalusaid. Okta dehálaš oassi dákkár bálvalusain lea bidjat internehtti geatnegasvuođa- ja vuoigatvuođadieđuid sámegeiela ektui sihke sámegeiela hálddašanguovllu siskkobealde ja olggobealde.

Sámediggi áigu bargat dan ovdii ahte diehtujuohkin guovttegielalašvuođa birra vuoruhuvvo vai váhnemat oidnet ahte lea mávssolaš mánáide oahpahit sámegeiela. Sámediggi áigu veardidit álggahit proševtta man ulbmil lea váhnemiidda ja sidjiide geat barget mánáiguin muitalit guovttegielalašvuođa birra. Sámediggi áigu maid ráhkadit diehtujuohkingihppaga guovttegielalašvuođa birra maid sádde buot dáluide mearriduvvon geográfalaš guovlluin. Gihpa galgá sisttisoallat dieđuid guovttegielatvuođa birra, gielalaš

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggeráđi dieđáhus sámegiela birra*
 rávvagiid, bagadallama, ja mearrádusaid maid Sámediggi leat dahkan. Gihppagii sáhtta maid čállit
 reportášaid sin birra geat leat Sámedikkis ožžon ekonomalaš doarjaga giellaprošeavttaide.

5.4.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu ávžžuhit suohkaniid ja stáda ásusaid aktiivvalaččat dieđihit álbmogii vuoigatvuođaid birra mat sis leat sámegiela geavaheami ektui.
- Sámediggi áigu joatkit diehtujuohkima geatnegasvuođaid ja vuoigatvuođaid sámi giela ja oahpaheami birra.
- Sámediggi áigu movttiidit almmolaš eiseválddiid, etáhtaid ja almmolaš orgánaid geavahit sámegiela.
- Sámediggi áigu veardidit álggahit prošeavtta man ulbmil lea váhnemiidda ja sidjiide geat barget mánáiguin mitalit guovttegielalašvuođa birra.
- Sámediggi áigu ráhkadit diehtujuohkingihppaga guovttegielalašvuođa birra maid sádde buot dáluide mearriduvvon geográfalaš guovlluin.

5.5 SÁMEGIELA HÁLDDAŠANGUOVLLU

SUOHKANAT

Sámediggi lea 1993 rájes juohkán sámegiela hálddašanguovllu suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda guovttegielalašvuođaruđaid. Tabeallas oaidná man ollu ruhta lea juolluduvvon guđege suohkanii ja fylkkasuohkanii juohke jagi.

(1000 ruvnnuin)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Unjárga	1 748	1 559	1 645	1 591	1 413	1 551	1 285	1 309	1 609
Deatnu	2 340	2 525	2 443	2 448	2 299	2 398	2 116	2 190	2 489
Porsáŋgu	2 054	2 263	2 453	2 422	2 380	2 674	2 314	2 161	2 060
Kárašjohka	3 268	2 930	2 860	2 670	3 089	2 817	2 813	2 802	3 102
Guovdageaidnu	3 963	3 752	3 745	3 507	3 646	3 113	3 072	3 021	3 321
Gáivuotna	1 173	1 748	1 755	1 947	1 781	1 764	1 387	1 504	1 404
Finnmárku	1 760	1 500	1 016	416	916	743	416	374	1 057
Romsa	0	373	483	483	483	533	83	125	808
Submi	16 308	16 650	16 401	15 484	15 975	15 593	13 486	13 486	15 850

	2002	2003	2004
Unjárga	2 262	2 206	2 850
Deatnu	4 138	4 066	5 020
Porsáŋgu	3 662	4 324	5 160

Karášjohka	5 120	6 114	7 130
Guovdageaidnu	5 492	6 431	7 690
Gáivuotna	2 512	2 669	3 410
Finnmárku	1 057	1 232	1 400
Romsa	808	1 008	1 190

Submi	25 050	28 050	33 850
-------	--------	--------	--------

Doarjja galgá váfistit ahte hálddašanguovllu suohkaniin ja fylkkasuohkaniin leat ruđat bálvalit guovtti gillii nugo sámeláhka gáibida. Suohkaniid ja fylkkasuohkaniid ovddasvástádus lea ge láchit dili nu ahte sámi mánát, nuorat ja rávisolbmot besset geavahit sámegiela buot oktavuodain suohkaniid ja fylkkasuohkaniid ásašusain. Sámediggi gáibida ahte suohkanat ja fylkkagiellat geat ožžot guovttegielalašvuodaruđaid galget evalueret movt ruđat leat adnojuvvon, ja ahte evaluerema boadus lea raporta. Evalueren galgá leat boahteáiggi plánema ja doaibmabijuid čadaheami vuodđu. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte lea buorre ovttasbargu suohkaniiguin ja fylkkasuohkaniiguin. Sámediggi áigu álggahit fásta čoahkkimiid hálddašanguovllu suohkaniiguin. Dáin čoahkkimiin áigu Sámediggi buktit ovdan iežas vuordámušaid ja gullat suohkaniid vuordámušaid. Sámediggi vuordá ahte suohkanat ja fylkkasuohkanat atnet eanet guovttegielalašvuodaruđain giellaovdánahhtimii. Suohkanat berrejit eambbo vuoruhit skuvlla ja bajásšaddi gearddi go atnet guovttegielalašvuodaruđaid. Sámediggi vuordá maid ahte suohkanat ráhkadit guovttegielalašvuodaplánaid mas leat giellaovddidandoaimmat sámegiela ektui.

Dávjá leat ásašusain unnán resurssat ja áigi, ja dalle sáhtta leat bahá vajálduhttit, ahte leat geatnegasvuodát giellanjuolggadusaid ektui, ee. nanosmahttit sámegiela hálddašangiellan. Sámi almmolaš ásašusat berrejit leat buorin ovdagovvan eará ásašusaide, ja čájehit ahte lea vejolaš čuovvut giellanjuolggadusaid ja ahte sámegiella doaibmá hálldahusgiellan.

Sámediggi lea oassálastán suohkaniid ja fylkkasuohkaniid Giellagiella-forumii mii lágiduvvo moatte geardde jagis. Dát lea suohkaniid ja fylkkasuohkaniid giellabargiid forum, gos sii ságastallet giellagažaldagaid birra. Sámedikki mielas lea buorre go beassá oassálastit dáidda, danne go de oahpásnuvva suohkaniid ja fylkkasuohkaniid giellabargiiguin, ja beassá gullat makkár sámegiela dili lea guđege báikkis. Nu oazžu dieduid doaibmabijuid birra maid sii leat čadahan ja movt áigot ovddosguvlui bargat sámegiela ektui.

5.5.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu álggahit fásta čoahkkimiid hálddašanguovllu suohkaniiguin gos ságastallá sámegiela geavaheami suohkaniin.
- Sámediggi áigu ávžžuhit suohkaniid vuoruhit giellaovddidandoaimmaid.

5.6 PROŠEAKTARUÐAT

Sámediggi juohká jagis 2004 5 miljovna ruvno sámegiela prošeavttaide. Jahkásaččat bohtet prošeaktadoarjjaohcamat su. 14 miljovna ruvno ovddas ja Sámediggi oaidná danne dárbbu lasihit prošeaktaruđaid. Guovllut sámegiela hálddašanguovllu olggobealde gullet Sámedikki áŋgiruššansurggiide dán plánaáigodagas. Sámediggi áigu plánaáigodagas vuoruhit giellaealáskahttima dáid guovddáš sámi guovlluid olggobealde, gos eai leat nu nanu giellabirrasat.

5.6.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu jahkásaččat mearridit áŋgiruššansurggiid prošeaktadoarjagiid ektui, ja vuoruhit juolludemiid daid mielde.
- Giellaprošeavttaid doarjjaortnegiid olis áigu Sámediggi bargat dan ovdii ahte ruhta juolluduvvo daidda guovlluide gos sámegiella ii leat nu nanus.

5.7 SÁMEGIELA HÁLDDAŠANGUOVLLU

VIIDDIDEAPMI

2002 giđa sáddii Sámediggi jearaldaga 6 suohkanii ahte lea go sis beroštupmi searvat sámegiela hálddašanguovlui. Dát suohkanat ledje Divttasvuotna, Snáasa, Skánit, Evenášši, Loabát ja Dielddanuorri. 2003 čavčča sáddii Sámediggi seamma jearaldaga Omasvuona suohkanii. Dán rádjái lea okta suohkan; Divttasvuona suohkan, meannudan dán ášši suohkanstivrras. Sii mearridedje ahte sii háliidit šaddat oassin sámegiela hálddašanguovllus. Dan oktavuodas mearridii Sámediggi ovttajienalaččat áššis 02/03 bivdit Kultur- ja girkodepartemeantta ovddidit Sámelága §1-3 láhkarietdadusevttohusa nu ahte sámegiela hálddašanguovllu sáhtá viiddiduvvot.

Sámediggi oaidná dehálažžan ahte suohkanat, gos orrot ollu sápmelaččat ja mat áŋgirit leat bargan sámegiela ovddidemiin, sáhttet ovddidit sávaldaga šaddat oassin sámegiela hálddašanguovllus. Sámediggi áigu áiggis áigái veardidit sáddet eanet suohkaniidda fálaldaga searvat sámegiela hálddašanguovlui. Jus suohkanat háliidit de sáhtá Sámediggi juohkit dieđuid dan birra maid dat mearkkaša leat oassin sámegiela hálddašanguovllus. Sámediggi eaktuda ahte stáda lasiha guovttegielalašvuodaruđaid dađistaga go sámegiela hálddašanguovlu viiddiduvvo.

5.7.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu áiggis áigái veardidit jearrat eanet suohkaniin lea go sis beroštupmi searvat sámegiela hálddašanguovlui.

- Suohkaniidda mat háliidit, sáhtta Sámediggi juohkit dieđuid dan birra maid dat mearkkaša leat oassin sámegiela hálldašanguovllus.

5.8 GIELLAGUOVDDÁŽAT

2004:s ledje ásahuvvon čieža giellaguovddáža Norggas; Gáivuonas, Porsáŋggus, Deanus, Unjárggas, Evenášsis, Moskavuonas ja Divttasvuonas. Giellaguovddážat ja ovttasdoaimmanarenat leat dehálaš faktorat ealli giellabirrasa očcodeamis ja nannemis. Sámediggi oaidná ahte guovlluin, gos leat ásahuvvon giellaguovddážat, lea giellaovddidanbargu lihkestuvvan. Danne leat giellaguovddážiid ásaheamit buorit giellaovddidandoaimbajut. Giellaguovddážat mat leat juo ásahuvvon, berrejit beassat viiddidit doaimmaguovlluid vai doaimmašedje guovllulaš giellaguovddážin. Galggašii leat lunddolaš geahččat giellaguovddážiid giela variašuvnnaid ektui iešguđet guovlluin, nu ahte ođđa giellaguovddážiid ásaheapmi čuovvu maiddái lunddolaš giellarájiid. Sámedikki mielas lea erenoamáš dehálaš ahte oarjelsámi guovlluide ásahuvvojit giellaguovddážat. Lea maiddái dehálaš ahte sihke olggobeallái, muhto maiddái siskkobeallái sámegiela hálldašanguovllu ásahuvvojit eanet giellaguovddážat. Lea lunddolaš ahte giellaguovddážat ásahuvvojit ovttasráđiid suohkaniiguin ja ásahusaiguin mat leat juo guovllus.

5.8.1 Sámeziel giellagelbbolašvuodaguovddáš

Sámediggi oaidná dárbbu ahte Norgii ásahuvvo sámegiel giellagelbbolašvuodaguovddáš. Dát galgá leat sámegiela dutkan- ja fágaguovddáš, ja doaimmat resursaguovddážin sámegielgažaldagain. Sámediggi áigu doarjut dakkár guovddáža ásaheami ja doaimmaid.

5.8.2 Vuoruhuvvon doaimbajut

- Sámediggi áigu plánaáigodagas váikkuhit eanet giellaguovddážiid ásaheami. Earenoamážit lea dehálaš ásaheami giellaguovddážiid oarjelsámi guovlluide.
- Sámediggi áigu doarjut sámegiel giellagelbbolašvuodaguovddáža ásaheami ja doaimma.

5.9 SÁMI GIELLALÁVDEGODDI

Hástalusat, mat čatnasit sámegiela seailuheapmái ja ovddideapmái, leat oktasaččat sámiide Norggas, Ruoŋas ja Suomas. Danne lea ge sávahahtti nannet ovttasbarggu rájiid rastá sámegiela dáfus. Guovdilis hástalus dán ovttasbarggus lea oktasaš sámi giellapolitiikka ásaheapmi Davviriikkain.

Sámi giellalávdegoddi doaimma lea leamaš bisánan máŋga jagi. Dan botta leat sámedikkiid giellaorganat iešguđet riikkas bargan gielladikšun- ja ovddidanbargguid riikkarájiid siskkobealde. Ovttasbargu rájiid badjel lea leamaš unnán dahje ii leat leamaš obanassiige.

Sámedikki mielas lea dehálaš ahte Sámi giellalávdegotti ja sámedikkiid giellaorgánaid gaskkas šaddá njuovžileabbo ovttasbargu. Oktasaš davviriikkalaš sámi sátnebáŋkku vuodđudeapmi lea okta dehálemos áššiin, ja Sámediggi áigu searvat dan bargui.

5.9.1 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi háliida oktasaš sámi giellapolitiikka Davviriikkain.
- Sámediggi áigu searvat davviriikkalaš sámi sátnebáŋkku ásaheapmái.

5.10 TERMINOLOGIIJA JA OVTTASBARGU

Terminologijaovddeapmi lea dehálaš giellaovddidanbarggus ja sámi sátnovuorká lea dehálaš sáme giella doahpágiid gaskkusteamis. Terminologijabargu lea dán rádjái leamaš sáhtedohko, iige leat leamaš doarvái beaktit. Sámediggi áigu bargat dan ala ahte terminologijabargu nannejuvvo ja šaddá beaktileabbon ja hástala suohkaniid ja earáid searvat terminologibargguide. Sámediggi áigu bidjat resurssaid ođđa, dohkkehuvvon tearpmaid almmuheapmái vai álbmot sihke dovda- ja geavahišgoahtá daid. Sámi sátnovuorká galgá dán áigodagas ovddiduvvot ja ođasmahttojuvvot. Dálá dilli lea nu ahte Sámi sátnovuorkás sáme giella bustávát eai oidno, ja danin fertege gávdnat čovdosa dasa movt oažžut sáme giella erenoamáš čálamearkkaid doaibmat dihtorastimis. Dál lea dušše davvisáme giella terminologijá Sámi sátnovuorkás, muhto dat galgá maid ođasmahttojuvvot, nu ahte dasa earret eará maid sáhtta bidjat dohkkehuvvon oarjel- ja julevsáme giella terminologijá.

Terminologijabargu galgá dahkkojuvvot ovddimusat dain surggiin gos lea erenoamáš dárbu. Dološ terminologijá ferte sihkarastejuvvot vai dat ii láhppo. Doaibmabijut mat leat mielde seailuheame, gaskkusteame ja oahpaheame dákkár tearpmaid, leat dehálaččat. Davvi,- julev ja oarjelsáme giella fertejit ráhkaduvvot eanet tearpmat mat leat oaivvilduvvon skuvllaid várás. Lea dávjá nu ahte ferte ráhkadit dákkár terminologijá mii dahká vejolažžan geavahit sáme giella omd. mánáidgárddiin, skuvllain, mediain ja dábálaš hupmangielas ođđaáigásaš máilmmis.

Lea dárbbaslaš nannet ovttasbarggu rájiid rastá vai sáhttit ovttastahttit (koordineret) terminologijabarggu buot sáme giellain. Sániid koordineren, čohkken ja dárkkisteapmi lea dehálaš vai eanet giellamoivi ii boadáže sáme giella danne go iešguđet riikkas soitet leat sierra tearpmat seamma ášši.

5.10.1 Sámedikki tearbmajoavkkut

Sámediggi lea nammadan tearbmajoavkkuid buot golmma sáme giellaide Norggas. Tearbmajoavkkut árvvoštallet ođđa sátn- ja tearbmaevttohusaid, ja Sámedikki giellastivra dohkkeha daid. Davvisáme giella

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
tearbmajoavku lea jagiid čađa dárkkistan ollu sátnelisttuid, muhto julev- ja oarjelsámegiela tearbmajoavkkuin ii leat leamaš nu stuora aktivitehta. Gávnojit ollu árbevirolaš sánit mat leat ovttalágánat dan golmma sámegielas, ovdamearkka dihte olmmoš, (almetj, ulmus), mánná (maana, mánná), áhčči (aehtje, áhtje), goahti (gætie, goahte). Sámedikki mielas lea dehálaš ahte dat golbma sámegiela ovdánit seamma guvlui ovdalii go ahte erohusat sturrot vel eanet. Danne berre eanemus lági mielde oktiiheivehit dan golbma giela go galgá ođđa sániid ráhkadit. Vaikko vel heiveha ge oktii, de galgá dieđusge čállit ja normeret sániid iešguđet giela riektáčállima ektui.

5.10.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámegiela terminologijabargu ferte nannejuvvot ja šaddat beaktileabbon.
- Sámediggi áigu ođasmahttit sámi sátnevuorkká, nu ahte dasa sáhtta bidjat davvisámegiela terminologijii lassit maid julev- ja oarjelsámegiela terminologijii.
- Sámegiela terminologijii ferte ovdiduvvot erenoamážit doppe gos dasa lea eanemus dárbu, ee. skuvllain ja mánáidgárddiin.
- Terminologijabargu riikkarájiid badjel ferte nannejuvvot ja koordinerejuvvo.

5.11 MÁNÁT JA NUORAT

Leat unnán arenat gos sihke mánát, nuorat ja vuorraset olbmot sáhttet deaivvadit. Sámedikki mielas lea erenoamáš dehálaš, ahte dilálašvuođat láchčojuvvojit nu, ahte mánáin ja nuorain lea vejolašvuohta geavahit giela juohke dásis servodagas. Sámegiela gáhtten ja ovddideapmi lea dan duohken ahte mánát ja nuorat ožžot duohta vejolašvuođa geavahit gielaset beaivválaččat. Ferte movttidahttit ealáskahttit giela dain guovlluin gos dasa lea dárbu. Jus áigu joksat dáid mihtomeriid, de ferte bidjat eanet návccaid dasa ahte mánáide ja nuoraide láchčojuvvo dilálašvuohta beassat oahppat sámegiela, ja sidjiide geat giela máhttet, ferte láchit dilálašvuođa nu ahte besset gielain ovdánit. Giellaguovddážit leat ávkálaš arenat gos sohka buolvvat besset deaivvadit ja nu besset mánát ja nuorat ovdánahttit gielaset. Lea dehálaš ahte mánát ja nuorat fuomášit ahte lea suohtas sihke gullat, oaidnit, oahppat ja geavahit sámegiela. Sámediggi áigu álggahit nuoraidávžžuhusdoaimma *”Sámegiella lea čaffat”*.

Guovttegielalašvuohta lea stuora riggodat olbmui. Dán birra dárbbášuvvo eambo didolašvuohta ja diehtu. Sámediggi áigu bargat dan ovdii ahte diehtujuohkin guovttegielalašvuođa birra vuoruhuvvo vai váhnemat háliidit ja atnet dehálažžan oahpahit sámegiela mánáidasaset.

5.11.1 Mánáid ja nuoraid sámegielovdáneapmi

Ferte lámhit dili nu ahte sámegielat mánáid ja nuoraid giella ovdána ii ge mana maŋosguvlui. Mánáidgárddit, skuvllat, astoáiggefálaldagat ja eará oktasaš deaivvadeamit gos sámegielat mánát deaivvadit leat mielde nanneme ja ovdánahtteme mánáid ja nuoraid giellamáhtu. Giella manná buolvvas bulvii, danne lea dehálaš ahte mánát ja nuorat maid ožžot arenaid gos besset vuorraset olbmuiguin hupmat. Ságastaladettiineaset vuorraset sámegielat olbmuiguin, sáhttet sii oahppat giela nyánssaid mat riggodit giela.

Mánát ja nuorat, geain ii leat nanu sámegiella, fertejit ožžut vejolašvuoda boahit dakkár birrasii gos giella lea nanus. Giella ferte gullot ja oainnusin dahkkojuvvot vai mánát ja nuorat dovdet ahte sámegiella lea ealli giella ja ahte dainna birge servodagas. Mánáide lea mávssolaš fuomášit ahte sámegiella dárbbášuvvo gulahallama dihte. Báikkálaš giellalávgun lea beaktilis vuohki mii lea buktán buriid bohtosiid dain guovlluin gos giella lea leamaš dahje ain lea rašes dilis. Sámediggi áigu veardidit doarjut deaivvadeamiid mánáide ja nuoraide gos sámegiela oahppan lea guovddážiis ja sámegiella lea gulahallangiellan.

5.11.2 Skuvllat ja mánáidgárddit

Skuvllat ja mánáidgárddit leat mánáide dehálaš arenat oahppat giela, muhto dávjá lea nu ahte gielalaš ovdáneapmi bisána nuoraidskuvllas. Sámegiela ja sámi kulturárbemáhtu gaskkusteapmi lea eanet ja eanet sirdojuvvon oahpahasasahusaide, mii bidjá daidda stuora ovddasvástádusa áimmahuššat ja ovddidit sámi giela ja kultuvrra. Sámediggi oaivvilda ahte skuvllain eai leat čielga ulbmilat ja guottut ohppiid sámegiela ovddideami ektui, nu ahte dát lea buori muddui ovttaskas oahpaheadji duohken. Danne oaivvilda Sámediggi ahte suohkanat berrejit eanet kanaliseret guovttegielalašvuodaruđaid skuvllaid plánemii ja evalueremii, ja skuvllaid iežaset guottuid ja válljemiid didolašvuhtii mii guoská sámegiela ja sámi kultuvrra gaskkusteapmái, sealluheapmái, ovdánahttimii ja ovddideapmái.

Lea dehálaš ahte skuvllain leat odđa sámegiell girjjit nu ahte mánáide ja nuoraide lea miellagiddevaš lohkat. Sámediggi áigu hástalit suohkaniid oastit sámegiell girjjiid, nu ahte mánát ja nuorat besset oahpasnuvvat odđa sámegiell girjjálašvuodain dađistaga go dat čállojuvvo. Berre goittotge muitit ahte skuvla ii akto nagot sealluhit ja ovddidit giela, ferte gávdat eará arenaid gos giella ángirit geavahuvvo. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte ásahuvvojit studeantalonohallanortnegat studeanttaide vai nuorat geat dan háliidit ožžut orrut sámegielat bearrašiid luhtte oahppan dihte sámegiela. Dákkár studeantalonohallanortnegiid sáhtta heivehit sihke sidjiide geat máhtte sámegiela ovdalaččas, ja sidjiide geat eai máhte sámegiela. Dákkár studeantalonohallanortnegat galget leat rabas buohkaide geat háliidit oahppat sámegiela.

Sámediggi ferte sihkarastit ahte mánáin, geat orrot olggobealde sámegiela hálldašanguovllu, leat seamma vuoigatvuodát beassat oahppat sámegiela skuvllain, go mánáin, geat orrot siskkobealde hálldašanguovllu. 2003/04 skuvlajagi leat 986 máná geain lea davvisámegiella vuosttašgiellan ja 674 máná geain lea

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggeráđi diedáhus sámegiela birra*
davvisámegiella nubbingiellan. 32 mánás lea julevsámegiella vuosttašgiellan ja 17 mánás lea julevsámegiella nubbingiellan. 3 mánás lea oarjelsámegiella vuosttašgiellan ja 79 mánás fas nubbingiellan.

Norggas leat mánáidgárdejagis 2003/04 44 sámi mánáidgárddi. Dasa lassin leat Norggas vel 14 dáža mánáidgárddi gos lea sámegieloahpahus. Mánáidgárddiid doaimmaid maid ferte nannet vai sihkkarastá sámegiela ealáskahttima ja dáikko bokte maid giela seailuma. Ráđđehus juolluda 2004:s su. 10 milj. r sámi mánáidgárddiide.

Leat eanas nisssonolbmot geat leat oahpaheaddjin ja ovdaskuvlaoahpaheaddjin skuvllain ja mánáidgárddiin. Mánáid sosialiseremii ja identitehtahábmemii livččii buorre jus skuvllain ja mánáidgárddiin barggašedje eambo dievdoolbmot. Danne lea dehálaš oažžut eanet sámegiela dievdoolbmuid váldit ovdaskuvlaoahpaheaddje- ja oahpaheaddjeoahpu. Sámediggi áigu veardidit doarjut rekruterendoaimmaid maid ulbmil lea oččodit eanet sámegiela dievdoolbmuid váldit ovdaskuvlaoahpaheaddje- ja oahpaheaddjeoahpu. Lea dehálaš ahte oahpaheddjiin ja mánáidgárddebargiin lea buorre gelbbolašvuohta sámegiela, ja ahte ráhkaduvvojit buorit oahpponeavvut sámegilli buot fágaide. Sámediggi áigu doarjut elektrovnnalaš veahkkeneavvuid ráhkadeami sámegiela oahpahussii.

5.11.4 Vuoruhuvvon doaimmabijut

- Sámediggi áigu álggahit nuoraidávžžuhusdoaimma "*Sámegiella lea čaffat*".
- Sámediggi áigu veardidit doarjut deaivvademiid mánáide ja nuoraide gos sámegiela oahppan lea guovddážiis ja sámegiella lea gulahallangiellan.
- Sámediggi áigu bargat vai mánáin ja nuorain leat ovttalágán vejolašvuođat ovdánahttit gielaset sihke olggobealde ja siskkobealde sámegiela hálldašanguovllu.
- Sámediggi áigu hástalit suohkaniid oastit sámegiela girjiid, nu ahte mánát ja nuorat besset oahpasnuvvat odđa sámegiela girjjálašvuođain dađistaga go dat čállojuvvo.
- Sámediggi mielas lea dehálaš ahte ásahuvvojit studeantalonohallanortnegat vai nuorat ožžot orrut sámegiela bearašiid luhtte oahpahallan dihte sámegiela.
- Sámediggi áigu veardidit doarjut rekruterendoaimmaid vai oažžu eanet dievdoolbmuid váldit ovdaskuvlaoahpaheaddje- ja oahpaheaddjeoahpu.
- Sámediggi áigu doarjut elektrovnnalaš veahkkeneavvuid ráhkadeami sámegiela oahpahussii.

5.12 GIELLAOVDDIDANDOAIMMAT VUORAS OLBMUID VÁRÁS

Sámediggi atná dehálažžan ahte vuoras olbmuid gielladilli váldojuvvo vuhtii. Lea dehálaš ahte vuoras olbmuid láhččojuvvo dilálašvuohta nu ahte sii besset geavahit eatnigiela buot ovdamorašoktavuođain.

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
Vuoras olbmuid, geat orrot institušuvnnain, ferte lágiduvvot dat oadjebasvuohta maid ealli giellabiras addá. Galgá maid váldit vuhtii daid sámegiela olbmuid, geat buozalmasvuoda geažil leat giela massán. Movt buozalmasvuoda ipmirda lea nannosit čadnojuvvon kultuvrii. Danne lea dehálaš ahte sii geat barget dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis dovdet sámii kultuvrra ja jurddašvuogi. Lea hui dehálaš ahte suohkanat ja almmolaš eiseválddit barget dan ala ahte bargit, geat barget vuoras sámegiela olbmuiquin, ožžot dárbbášlaš giella- ja kulturoahpahusa.

Dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi terminologiija lea ođas sámegiela. Vai sámegiela birge dán suorggis ferte ovddidit dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi sámegiela tearpmaid. Sámediggi áigu doarjut dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi tearbmaprošeavttaid.

5.12.1 Vuoruhuvvon doaimmabijut

- Sámediggi áigu doarjut dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi tearbmaprošeavttaid.

5.13 GIELLAOVDDIDANBARGGUT SÁMIID JA EARÁID VÁRÁS, GEAT EAI MÁHTE SÁMEGIELA

Dáruiduhttinpolitihka mii lea čadahuvvon lea dagahan ahte ollu sápmelaččat eai leat beassan oahppat sámegiela. Dát sáhtá ollugiidda leat hui lossat. Sámediggi áigu doarjut barggu nu ahte buohkat geat háliidit, ožžot oahppat sámegiela. Guhkit áigge mihttomearrin galgá leat ahte mii gulahallat ja birget sámegiela beaivválaš eallimis.

Sámegiella galgá vitaliserejuvvo ja revitaliserejuvvo sámii guovlluin gos giella lea jávkame dahje lea jávkan. Dakkár guovlluin lea mávssolaš geavahit vuorraset olbmuid resursan sámegiela nannet, oahpahit ja ovddidit. Sámediggi áigu doarjut sámegiela vitaliseren- ja revitaliserenprošeavttaid dán guovlluin.

Giella ja kultuvra gullet nannosit oktii. Sániid ja doahpágiid oahppá álkibut jus dáidda gullelaš doaimmaid beassá bargat. Jus omd. nuohhtunsániid áigu oahppat, de ferte geahččalit nuohhtut. Giellalávngumat, main leat kulturdoaimmat oassin, leat čájehuvvon bures doaimmat giellaoahpaheapmin.

5.13.1 Vuoruhuvvon doaimmabijut

- Sámediggi áigu doarjut barggu vai oažžu nuvttá sámegiela oahpahusa sidjiide geat dan háliidit.

5.14 GIELLAOVDDIDANBARGGUT SÁMIID JA

EARÁID VÁRÁS, GEAT MÁHTTET SÁMEGIELA

Sihke sámegiela hálddašanguovllu siskkobealde ja olggobealde, ja báikkiin gos sámegiella lea nannoseamos, manná sámegiella maŋos. Danne lea dárbu maiddá hálddašanguovllu siskkobealde čadahit giellagáhttendoaimmaid. Leat ollu sánit ja dadjanvuogit mat leat láhppome vel dain guovlluin ge gos sámegiella hubmojuvvo eanemus. Sámediggi áigu doarjut gielladoaimmaid maiddá dain guovlluin.

Giella ja kultuvra gullet nannosit oktii. Sániid ja doahpagiid oahppá álkibut jus dáidda gullelaš doaimmaid beassá bargat. Jus omd. nuohttunsániid áigu oahppat, de ferte geahččalit nuohttut. Giellaláv gumat, main leat kulturdoaimmat oassin, leat čájehuvvon bures doaimmat giellaoahpaheapmin.

Máŋgga guovllus máilmmis leat alfabetiserendoaimmat dehálaš oassin demokratiijaovdáneamis. Sámi giellaráđi giellaiskkadeapmi 2000:s (*Iskkadeapmi sámegiela geavabeami birra*) čájeha ahte buot sámi guovlluin lea čállinmáhttu heittot. Lea dehálaš ráhkadit sierra metodihka ja oahpponeavvuid sidjiide geain lea sámegiella eatnigiellan. Sámediggi oaidná dárbbaslažžan álggahit alfabetiserenprográmmaid buot sámi guovlluin. Prográmma váldoulbmil galgá leat dat, ahte rávisolbmot, geat dáruiduhttima geažil eai leat beassan oahppat lohkat ja čállit sámegiela besset oahppat dan. Lohkat ja čállit iežas eatnigiela lea okta vuodđu olmmošvuoigatvuodáin.

Tearbmabargu ja sátnelisttuid ráhkadeapmi lea Sámediggái dehálaš bargu. Seamma dehálaš lea sátnelisttuid lágideatniborgii. Ovdamearkan leat juridihka sánit. Juohke okta sáhtta dikki ovdii gártat juogo áššehažžan dahje vihtánin, ja dan dihte lea dehálaš ahte tearpmat leat servodagas oahppásat. Sámediggi áigu lágideatniborgiel sátnelisttuid gávdnanláhkáin álbmorgii.

5.14.1 Vuoruhuvvon doaimmabijut

- Sámediggi áigu doarjut giellaovddidandoaimmaid sámegiela hálddašanguovllu siskkobealde, dákkko doaimmaid mat ovttahttejit giela ja kultuvrra.
- Sámediggi áigu álggahit alfabetiserenprográmmaid buot sámi guovlluin sámiide geat eai leat oahppan lohkat ja čállit sámegiela.
- Sámediggi áigu lágideatniborgiel sátnelisttuid gávdnanláhkáin álbmorgii.

5.15 TEKNOLOGIIJA

Ođđaáiggeteknologiija addá sámegilli buriid ovdánanvejolašvuodaid. Ee. sámegiel oahpahusa leavvan jietna- ja govvastudioid bokte ja Sámi sátnevuorkká ásaheapmi internehtas leat dakkár vejolašvuodaid maid

teknologijaovdáneapmi lea buvttihan. Olbmuidgaskasaš ja almmolaš gulahallan dáhpáhuvvá eanet ah` eanet dihtora ja eará teknologaš veahkkeneavvuid geavaheami bokte nugo mátketelefovnain, SMS:in jna.

Ođđa teknologija addá maid vejolašvuoda ráhkadit sámegiela dihtorspealuid. Dihtorspealut leat bivnnuhat mánáid ja nuoraid gaskkas, ja sáhttet nu maid váikkuhit giela. Sámedikki mielas livččii dehálaš ahte ráhkaduvvojit sámegiela dihtorspealut, ja áigu doarjut dakkár vuolggahemiid. Eará gielaide gávdnojit juo ollu dihtorspealut mat leat bivnnuhat maiddái sámi nuoraid gaskkas. Dakkár spealuid livččii dehálaš jorgalit sámegillii danne go nuorat aŋkke atnet áiggi daidda, ja nu beasašedje gullat ja oaidnit sámegiela spealadettiin. Spealuid jorgaleapmi buvttášii ollu ođđa tearpmaid sámegillii, ja nu ovdánahttašii sámegiela. Sámediggi áigu doarjut dakkár jorgalemiid.

Korrektuvraprogramma teakstagiedahallamii livččii veahkin ovddideame sámegielaide boahhteáiggi. Sámediggi lea guorahallan lea go vejolaš ráhkadit ollislaš divvunprogramma buot golmma sámegillii Norggas, seammaládje go girjedárogias ja ođđadárogias. Dán guorahallama boadus lea čielggas - lea vejolaš ráhkadit dakkár programma sámegielaide. Lea maid vejolaš ráhkadit hupmansyntesa sámegielaide. Hupmansyntesa sáhtta adnojuvvot liigereaidun ovttaš dábálaš korrektuvraprogrammain. Vásáhusat čájejit ahte hupmansyntesa veahkeha lohkan- ja čállinproseassa, ja syntehtalaš hupman dahká ahte sámegiela geat eai leat oahppan čállit sámegiela sáhttet álgit čállit sámegiela. Hupmansyntesa addá maid vejolašvuodaid ráhkadit oahpponeavvuid erenoamásoahpahussii ja ráhkadit digitaliserejuvvon fáldagaid sámi álbmogii.

Dáid veahkkeneavvuid ráhkadeapmi gáibida stuorat áŋgiruššama sámegiela giellateknologija ektui. Maŋemus jagiid leat álggahuvvon dutkanprogrammat giellateknologijas maiddái sámegiela váras, muhto dát áŋgiruššan lea vuos ilá unnan iige leat doarvái ulbmillaš. Danne lea dehálaš ahte álggahuvvo viiddis ja ulbmillaš áŋgiruššan dán suorggis. Sámegiela giellateknologijabiras mii dál lea Davvirikkain, lea ohcalan dutkiid geain lea sámegiella eatnigiellan, go dat livččii stuora ovdamunni. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte eiseválddit ja oahpahusásahusat barget eambo rekrutteren dihte sámegiela giellateknologijastudeantaid ja -dutkiid.

5.15.1 Vuoruhuvvon doaimmabijut

- Sámediggi áigu doarjut sámegiela dihtorspealuid ásaheami ja doarjut dakkár spealuid jorgaleami.
- Sámediggi áigu bargat vai oazžu ruhtadeami korrektuvra- ja hupmansyntesaprogrammii.

5.16 MEDIA JA GIRJJÁLAŠVUOHTA

Mediat ja girjjálašvuohta váikkuhit giela, dan dihte lea dehálaš ahte dát leat dihtomielalaččat giela dáfus. Eará ovdanbuktimat nugo teáhter ja musihkka, leat maid dehálaš giellaovddideaddjit, ja lea dehálaš ahte maddái dat leat dihtomielalaččat giela dáfus. Populára ja ”joavdelas” girjjálašvuohta sáhtta leat buorre giellaovddidandoaibma, ja Sámediggi ávžžuha eanet buvttadit dánlágán girjjálašvuođa. Nuoraide lea unnán sámegiell girjjálašvuohta. Š-bláđđi lea nuoraidbláđđi masa nuorat orrot bures liikome, muhto dat ii almmuhuvvo eará go njeallje geardde jagis. Sámediggi áigu Š-bláđđái addit fásta doarjaga, ja oaidná ahte lea dehálaš ahte maddái eará sámegiell nuoraidbláđđi sáhttet almmuhuvvot. Sámedikki giellastivra finai 2003 skápma Walesis gos lea seamma váttisvuohta. Doppe ledje bálkáhan girječálliid čállit girjjiid nuoraide, juoga mii lei lihkostuvvan hui bures. Sámediggi áigu veardidit áсахit stipeandaortnega sámi nuoraidgirječállide.

Giellamáhtolašvuođa fievrreideapmi lea seammás sámi kultuvrra fievrreideapmi. Mediafálaldaga buorideapmi sámi mánáide ja nuoraide lea nappo stuora hástalus. Filmmain, TV:s, videoin, bivnnuhis musihkas ja interneahatas, mat leat dehálaš mediat nuoraidkultuvrras, lea eanas dárogiella ja eargalasgiella. Bivnnuhis kultuvra, mii gaskkustuvvo nanu mediaid bokte, dagaha ahte sámegiella dađis massá coavcci. Mánáide ja nuoraide ferte nappo addojuvvot vejolašvuohta vásihit, ahte maddái sámegiella sáhtta geavahuvvot dain mediain maid sii geavahit beaivválaččat. Danne lea sávahahtti ahte ásahuvvojit eanet sámegiell fálaldagat mánáide ja nuoraide nugo omd. bláđit dego Vulle Vuojaš, áigečállagat, interneahatta ja TV- ja radioprográmmat. Julev- ja oarjelsámegiell girjjiid, bláđit, aviissat ja radio- ja TV-odassáddagat váilot oalát. Iešgudetlágán fálaldagat mat čalmmustahttejit dáid giellaid livčče hui mávssolaččat.

Dálá mánát ja nuorat šaddet bajás mánggakultuvrralaš birrasis. Oarje-máilmmi kultuvra lea oahpis sámi mánáide ja nuoraide, ee. filmmaid ja videoid bokte. Lea dárbu dákkár fálaldagaid jorgalit sámegilli vai sámi mánát ja nuorat besset iežaset giela gullat go dáid gehččet.

Sámi álbmot beassá vásihit beaivválaš odassáddagiid TV:s. Dát ráhkaduvvojit NRK, SVT ja YLE ovttasbarggu olis, mii lea maid vuolgahan sierra neahttsiidduid davviriikkalaš sámi oddasiin sámegilli. Sámegiell odassáddagat eai oidno TV:s bassebeivviid eai ge geasseluomuid áiggi, ja duvdásit eret dahje váldojuvvojit eret jus NRK vuoruha eará prográmmaid, nugo valáštallansáddagiid. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte sámegiell odassáddagat sáddejuvvojit juohke beivvi, ja sáddenáiggit viiddiduvvot. Earret odassáddagiid de gávdnojit unnán earálágán sámegiell prográmmat TV:s, nugo kulturprográmmat ja magasiinnat. Sámi Mánáid-TV sáddejuvvo okte vahkkus. Nuoraide ii leat makkár ge sámegiell TV-fálaldat. Beaivválaš mánáid- ja nuoraisáddagat livčče mávssolaččat. Lea maid dehálaš ovddidit odđa arenaid gos nuorat sáhttet sámegiella geavahit, nugo omd. Samenet ja mátketelefovnat (mobiltelefovnat). Sámediggi áigu doarjut doaimmaid mat ovddidit dákkár fálaldagaid.

5.16.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu Š-bláđđái addit fásta doarjaga, ja oaidná ahte lea dehálaš ahte maiddái eará sámegiela nuoraidbláđit almmuhuvvojit.
- Sámediggi áigu veardidit ásahit stipeandaortnega sámi nuoraidgirječállide.
- Sámediggi áigu doarjut sámegiela fálddagaid mánáide ja nuoraide internehtas, videos ja radioprográmmain.
- Sámediggi áigu bargat vai sámegiela TV-odassáddagat galget sáddejuvot juohke beaivvi ja sáddenáiggat viiddiduvvojit.
- Sámediggi áigu bargat vai ásahuvvojit beaivválaš sámegiela Mánáid- ja nuoraid TV-sáddagat.

5.17 SÁMI BÁIKENAMAT JA GALBEN

Sámi báikenamat leat dehálaš oasit sámi giellaárbbis. Dat kultuvrralaš mánggabealatvuohta, mii bohtá ovdan sámi báikenamain, ferte oidnot buot sámi guovlluin. Dáruiduhttima geažil leat muhtin sajis báhcán dušše báikenamat mat muitalit ahte lea sámi guovlu. Sámediggi rávve ja oaivada almmolaš orgánaid ja earáid ee. čállinvugiin ja namahemiin ja vástida gažaldagaide báikenamaid ja báikenamaid geavaheami birra. Lea dehálaš čohkket sámi báikenamaid almmuhan dihte daid, ja Sámediggi áigu doarjut báikenammaprošeavttaid. Sámediggi áigu maid veardidit álggahit stuorát báikenammaprošeavtta ovtas davimus fylkkasuohkaniiguin gos ulbmil lea oažžut sámi báikenammačoahkkema eanet systemahtalažžan. Ollu báikkiin vuosttalduvvojit sámi báikenamat. Guovddáseiseválddit berrejit čadahit diehtajuohkima sámegilli galbema birra vai miellaguottut sámegilli ja -kultuvrii eai hehte báikenammalága njuolggadusaid čuovvuma. Báikenammaláhka ii gusto dušše sámegiela hálddašanguovllus, muhto juohke sajis Norggas gos leat dohkkehuvvon sámi báikenamat.

5.17.1. Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu doarjut sámi báikenammaprošeavttaid.
- Sámediggi áigu veardidit álggahit stuorát báikenammaprošeavtta ovtas davimus fylkkasuohkaniiguin, gustojeaddji ovtasbargošiehtadusaid mielde.
- Sámediggi áigu bivdit guovddáš eiseválddiid galbet sámegilli báikenammalága mielde.

5.18 SÁMEGIELA EVALUEREN

Lea dehálaš evalueret movt sámegiella ovdána buot sámi guovlluin. Lea maid dehálaš evalueret man muddui sámegiella geavahuvvo, lohket go olbmot sámegiela teavsttaid ja guđe gielat teavsttaid sii välljejit. Lea maid dárbu evalueret man muddui sámegiella geavahuvvo almmolaš ásahtusain.

5.18.1 Sámelága giellanjuolggadusaid evalueren

Sámelága giellanjuolggadusat leat leamaš doaimmas jagi 1992 rájes. Sámediggi lea dievasčoahkkimis áššis 02/03 ovttajienalaččat mearridan ahte giellanjuolggadusat fertejit evaluerejuvvot. Njuolggadusat fertejit heivehuvvot dálá dillái ja riikkaidgaskasaš giellamearrádusaide. Sámediggi lea bivdán Kultur- ja girkodepartemeantta čađahit evaluerema. Dievasčoahkkima mearrádus lea sáddejuvvon departementii, ja Sámediggi vuordá ahte evalueren jođánit boahtá johtui. Sámediggi áigu searvat Sámelága giellanjuolggadusaid evalueremii. Sámediggi oaivvilda ahte ferte ásahuvvot bearráigeahččanorgána mii sáhtta vákšut čuvvot go suohkanat sámelága giellanjuolggadusaid.

Sámi Instituhtta lea čielgadeamis nr 1/2001 *Almmolaš sámi diehtjuohkinbálvalusaid kárten ja guoraballan ee.* gávnnanan ahte lea dárbu viidát guorahallat Sámelága giellanjuolggadusaid oktan láhkaásahusain. Guorahallamis galggašii geahččat leat go giellanjuolggadusaid ulbmilat ollašuvvon, berrejit go lágas leat earálágán teavsttat, dulkot cealkagiid ja veardidit galgá go rievdadit njuolggadusaid servodatrivevdama ektui. Čielggadeapmi čájeha maid ahte lea oppalaš diehtováilevašvuohta dan ektui ahte geaidda Sámelága giellanjuolggadusat gusket ja makkár ákkain. Sámedikki oainnu mielde duodaštit dát čuoggát ahte giellanjuolggadusat fertejit evaluerejuvvot ja heivehuvvot dálá dillái.

5.18.2 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu vuolggahit evaluerema man muddui sámegiella geavahuvvo almmolaš ásahusain.
- Sámediggi áigu searvat Sámelága giellanjuolggadusaid evalueremii.

6 GIELLAJOAVKKUT

6.1 DAVVISÁMEGIELLA

6.1.1 Davvisámegiela dilli

Davvisámegiella lea stuorimus giellajoavku, man hupmet birrasiid 25 000 olbmo Norggas. Lea váttis dadjat man ollu davvisápmelaččat leat geat eai huma sámegiela. Davvisámegiela hupmet eanas Finnmárkku ja Romssa fylkkain, ja Dieiddanuori ja Evenášši suohkaniin Nordlandas.

Sámi giellalávdegoddi ja Girko- ja oahpahasdepartemeanta dohkkehede dálá davvisámegiela čállinvuogi 1979:s.

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
 Davvisámegiela gielladilli lea arvat buoret go oarjel- ja julevsámegiela dilli. Leat eanebut geat hupmet davvisámegiela, ja dasa lassin gullet buot sámegiela hálddašanguovllu suohkanat ja fylkkagielddat davvisámegiela guvlui. Dat mearkaša ahte sis leat eambo rievttit geavahit sámegiela almmolaš oktavuodain, ja maidái oažžut oahpu sámegiela. Vaikko leat ge eanebut geat hupmet davvisámegiela, de manná aŋkke davvisámegiella maid maŋos. Sátneriggodat ja giellamáhttu unnu, erenoamážit nuorat gearddis. Guovlluin gos sámegiella lea nanus leat ollugat geat eai leat didolaččat gielaset ektui. Sii atnet ollu dárogielsániid ja dárogiella báidná sámegiela cealkkastruktuvrra. Vaikko ollugat máhttet sámegiela dain guovlluin, de aŋkke oidno sámegiella hui unnán. Sámedikki mielas livččii dehálaš oččodit olbmuid didolašvuoda ja ipmárdusa ahte sin giella lea áitojuvvon ja sáhtá jávkat. Eará davvisámegiellaguovlluin lea sámegiella heajut dilis. Ollugat leat massán sámegiela ja danne lea olbmuid eambo didolašvuota sámegiela ektui. Dain guovlluin lea ge dehálaš oažžut johtui giellarevitaliseren-, vitaliseren- ja seailuhandoaimmaid. Eanet ja eanet olbmot háliidit oahppat sámegiela. Buot davvisámiguovlluin lea váttis gávdnat sámegiellakurssaid álggahalliide.

Guovlluin gos sámegiella ii leat nanus ja gos unnán nuorra olbmot máhttet sámegiela, lea váttis oažžut sámegiela bargiid iešguđetlágán virggiide. Dát čuohta eanemus mánáide ja nuoraide geat áiggošedje oahppat sámegiela ja boarrásiidda geat eai máhte dárogiela.

Mánáidgárdejagis 2003/04 leat oktiibuot 815 davvisámegiela máná mánáidgárddiin. Dát leat juohkasan 45 mánáidgárdái ja 71 ossodahkii.

Skuvlajagi 2002/03 ledje 2401 oahppi vuodđoskuvllas geat ožžo oahpu davvisámegiela. Dát lohku lea sturron jagis jahkái; gč. tabealla:

	91/92	94/95	97/98	99/00	02/03
Sámegiella 1. giellan	654	772	875	950	986
Sámegiella 2. giellan	644	831	845	711	674
Válljenfága	76		5	5	
Sámegiella ja kultuvra			264	530	741
Oktiibuot	1374	1603	1989	2196	2401

Joatkkaskuvllas ii leat ohppiidlohku davvisámegiela oahpahusas rievdan namuhan veara maŋemus logi jagis. Leat čadat leamaš birrasii 400-450 oahppi geain lea leamaš davvisámegiela oahpahus juogo vuosttašgiellan, 2. giellan, B-giellan, C-giellan dahje válljenfágan.

Allaskuvlla- ja universitehtadásis sáhtá davvisámegiela lohkat Sámi allaskuvllas ja Romssa universitehtas. Eanas studeanttat lohket sámegiela vuodđofága (sámegiella I ja II), muhto leat maid ollu studeanttat geat

lohket dávvisáme giela loh kangelbbolašvuoda vuodđokurssa. Allaskuvla ja universitehta lág idit maid gáiddusoahpahusa.

6.1.2 Sámedikki giellapolitihkka davvisámiguovlluin

Sámediggi lea Sámediggeplánas 2002-2005 4. kapihttalis *Ealli giella buohvas buvvi* namuhan váldomihttomeriid sáme gielaid ektui. Sámediggi ii leat ráhkadan sierra giellaplána olles davvisámi guvlui, muhto lea ráhkadan riddo- ja vuotnaguovllu giellaplána ja Ofuohta ja Lulli-Romsa giellaplána. Dáid plánaid áigu Sámediggi ođastit ja dasa lassin ráhkadit oppalaš giellaplána mii guoská maid Sis-Finnmárkui.

6.1.3 Ulbmilat

Sámedikki mielas livččii dehálaš oččodit olbmuide didolašvuoda ja ipmárdusa ahte davvisáme giella maid lea áitojuvvon ja sáhtá jávkat. Davvisámiguovlluin gos sáme giella lea heajut dilis lea dehálaš oážžut johtui giellaealáskahttin- ja seailuhandoaimmaid. Sámediggi áigu danne ávžžuhit servviid ja ásahasaid lág idit davvisámiegielkurssaid. Giellarevitaliserenprošeavttat leat maid dárbbaslaččat ja dehálaččat guovlluin gos giella lea "nanus".

Davvisáme giella ferte sáhttit geavahit gulahallangiellan diehtujuohkin- ja gulahallanteknologiija oktavuodas. Muđui giella árvideamis ii boađe ceavzit. Ferte árjjaleappot geahččalit čoavdit daid váttisvuodaid, mat čatnasit davvisáme giella erenoamáš mearkkaid geavaheapmái dihtorastimis ja interneahtha geavaheamis, ja Sámediggi áigu geahččalit organiseret dán barggu davviriikkalaš ovttasbargoprošeaktan. Vai dát váttisvuodát čoavdášuvášedje johtilit ja dohkálaččat, fertejit davviriikkaid eiseválddit álggahit konkrehta doaibmabijuid. Lea maid dehálaš ahte davvisáme gielaid erenoamáš čálamearkkaid sáhtá atnit mátketelefovnnaid boallobeavddis (tastaturain).

6.1.4 Vuoruhuvvon doaibmabijut

- Sámediggi áigu doarjut doaimmaid mat lasihit árbevirolaš tearbmaid máhtu ja geavaheami.
- Sámediggi áigu veardidit doarjut giellarevitaliseren-, vitaliseren- ja seailuhandoaimmaid davvisámi guovlluin.
- Sámediggi áigu gáibidit ahte eiseválddiid álggahit konkrehta doaibmabijuid čoavdin dihte davvisáme giella erenoamáš čálamearkkaid geavahanváttisvuodaid interneahthas, Sámi sátnevuorkkás ja mátketelefovnnain.

6.2 ÁARJELSAEMIENGIELE

6.2.1 Gieletsiehkje áarjelsaemien dajvine

Áarjelsaemien dajve Nöörjen raedtesne noerhtelistie Saeltievaereste jñh áarjese Eelgáese, Heedmarhkese jáhta. Áarjelsaemien gieles áarjemes daaletje saemiengielijste. Dah áarjelsaemien bijre jarkrkan abpe daennie stoerre dajvesne áarroeh. Jis jeatjah dajvigumie viertiestibie dellie báatsoe joekoen vihkeles kultuvreguedtije áarjelsaemide. Ij leah gávva daejredh man gellish áarjelsaemien leah, juktie áálmehryöknemisnie jaepien 1970 ij dejtie saemide áarjelsaemien dajvesne ryöknh. NOU.sne 1984:18 aerviedieh mahte 2000 áarjelsaemien dovne Nöörjesne jñh Sveerjesne gáávnesieh, lehkje dejtie Nöörjesne áarroeh. Aaj geerve sjædta daejredh man gellish dejtie saemiestieh. Áarjelsaemien tjaelemevuekiem man mietie daelie tjaelieh Saemien gielemoentse dááhkasjehti jaepien 1976, jñh Gærhkoeh- jñh ööhpehtimmiedepartemente, Nöörjesne jñh Skuvlebijjestávrose, Sveerjesne jaepien 1978.

Áarjelsaemien dajvesne göökte saemienskuvlh, akte Aarportesne, Nordlaantese jñh mubpie Snáasesne, Noerhte Trööndelaagesne. Dah göökte saemienskuvlh aaj saemiengiele lohkehtimmien, learohkide hiejeskuvline faelieh. Lissine dejtie aaj Prahken byjjenimmiejarngje, Áarjel Trööndelaagesne faalaldahkem saemien lohketæmman vadda. Prahken byjjenimmiejarngem aaj saemienskuvli ektine Snáasesne jñh Aarportesne, ööpehtimmiedirektööreste Nordlaantesne, vierhtieskuvline áarjelsaemien lohketæmman raeriestamme, meatan áarroeh prosjeektesne ”Sørsamisk opplæring ved heimeskolen”. Eelgáen byjjenimmiejarngje, Heedmarhkesne jaepiej 1995/1996 faalaldahkine áarjelsaemien gielese eelki. Rörosen jñh Kråanghken jáarhkeskuvlh lohkehtimmien áarjelsaemien mubpine gieline faelieh jñh aaj faalaldahkem jeatjah skuvlide áarjelsaemien dajvesne jñh dajven áalkolen faelieh.

Maanasijth jñh skuvlh leah vihkeles dovtege jñh saemien maanasitide sih badth vihkielommes guektiengielem evtiedidh. Dan diehre Saemiedigkie beetnehvierhtieh akten vijhtejaepetje gieleskreejremeprosjeektese Eelgáen byjjenimmejarngese dáajvohtamme. Prosjeekte man ulmie lea vierhtide sjiehtesjidh guktie maanasijten maanah nuepiem áadtjoeh saemien lieredh, tjaktjen 2001 eelki. Prosjeektebuerkehtsisnie maam Saemien Gieleraerie ráaresji, budsjedtese 4,2 mill. daalh raeriestamme vijhte jaepine. Joe daelie maahta vuejnedh man hijven prosjeekte aaj skuvlese jñh lohketæmman orreme. Daan prosjeekten áalkolen Saemiedigkie beetnehvierhtieh ovmesse ráajvarimmide áarjelsaemien maanide dah tjielti maanasijtide dáajvohtamme. Dah áárdnegh eah leah stinkes orreme. Tjaktjen 2003 aaj Snáasen tjielte faalaldahkem Saemiedigkien ektine áarjelsaemien maanide maanasijtem nænnoestamme.

Jis abpe áarjelsaemien siebriedahkem vuartesje jñh mij desnie daerpies, dellie jijnjh barkoe aajmojne. Vaenie lohketæjjah gieles áarjelsaemien maehtieh jñh jijnjh jeatjah faagine goh giehtjedimmie, learoverhtieh darjodh, meedija jñh tjaaldahkh (lidteretuvrh) j.n.v. Dihte meatan evtiedimmien áarjelsaemie siebriedahkeste siissetalla guktie minngemes eevre áadtjestalla. Dellie sjere maanasijte jñh skuvle staelhpesne. Nimhtie Saemiedigie veanhta stoerre daarpoe abpe áarjelsaemien dajvesne ööhpehtæmman

Sámegeiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegeiella birra*
jih maahtoebijjedámmán áarjelsaemien. Dan diehne vihkkes dah gieh sjihtieh áarjelsaemien jollebe
ööhpehtimmesne lohkedh nuepiem áadtjoeh dam darjodh. Gieletsiehkíe dan staelhpesne jih jis ij daelie
maam darjoeh áarjelsaemien gielem gorredidh, sán gieretávva. Saemiedigkie sájhá áajvaladtjide haestedh
sjihtesjidh nímhtie guktie dah gieh sjihtieh jollebe ööpehtimmiem áarjelsaemien lohkedh dam maehtieh
darjodh nímhtie guktie jeatjh ööhpehtimmesne maehtieh. Stinkes faalaldahkem nænnoestidh dejtie giejtie
sjihtieh saemien lieredh, dovne njaalmeldh jih tjaeleldh lea vihkkes gielegorredimmiebarkose. Saemiedigkie
vaajtele dagkerem faalaldahkem nænnoestidh. Saemiedigkie aaj sájhá barkedh stipeendeáárdnegem
nænnoestidh dejtie giejtie áarjelsaemien luhkieh.

6.2.2 Saemiedigkien gielepólitihke áarjelsaemien dajvesne

Saemiedigkien politihken áejvieulmie áarjelsaemien siebriedahkese lea - *”áarjelsaemien gielem, identiteetem,
kultuvrem jih saemien siebriedahkem nænnoestidh jih evtiedidh jih saemiede dennie dajvesne **nuepieh** vedtedh kultuvrem
jih jieledem evtiedidh jjihtsh ássjalommesí mietie.”*

Saemiedigkie saemien gielearáajvarimmiem áarjelsaemien dajvesne tseegkeme akten goerehtallemen tjirrh
man luhpie lij - *”ráajvarimmieh ovmessie suerkíne raeriestidh mah áarjelsaemien gielem stinkesdahta.”*

Raeriestimmiem goerehtallemetjierteste, Saemiedigkie ráaresjádi jih nænnoesti jaepien 1993.

Goerehtallemetjierste akten bijjie-ulmien mietie barki mij lij *”áarjelsaemien gielem jih kultuvrem edtja gorredidh jih
nuepiem vedtedh evtiedidh.”* Ulmien mietie eeremasth daejtie ráajvarimmide raeriestamme:

- áarjelsaemien maehtedh dovne njaalmaldh jih tjaeleldh.
- áarjelsaemien gielem tjoevere bájjalgidh.
- áarjelsaemien maanáj identiteetem stinkesdehtedh.
- saemien ektievoetem stinkesdehtedh.

Daate díhte voestes soejesje áarjelsaemien gielese, maam Saemiedigkie eevtjeme. Ráajvarimmide maam
raeriesti, Saemien Gíeleraaran jih Saemien gielemoenchtsasse stilli. Gíelesoejesjisnie aaj muvth
ööhpehtimmieprosjeekth raeriesti, gusnie vierhtieh dejtie Saemien Ööhpehtimmieraereste juhtieji.

Saemiedigkien áarjelsaemien dahkoesoejesjinie, maam Saemiedigkie skíereden 2002 nænnoesti, akte vielie
skreejreme sjídti, áarjelsaemien gielem gorredidh jih stinkesdehtedh. Dahkoesoejesjisnie ulmie, mejnie
eeremasth aelkedh jih ráajvarimmie raeriestamme, jih aaj guktie beetnehvierhtide tseegkedh jih guktie
reeredh. Ráajvarimmide guektelen juakeme dovne gielese jih ööpehtæmman. Dej dajvine gusnie gieles
faamohts gielejarngh joekoen vihkkes sjihtie. Gielejarngh tseegkedh áarjelsaemien dajvine lea akte
dejtie Saemiedigkien ulmie. Jis dam buektehte destie maahta gielese sjihtieh áarjelsaemien evtiedidh.
Saemiedigie aaj ektiebarkoelatjkoem Saemiedigkien jih fylhkentjieti gaskems skreejreme, Nordlaantine,
Noerhte- jih Áarjel Trööndelaagine, Heedmarhkine jih jeatjah staaten áarganigujmie ektine áarjelsaemien
dajvesne. Desnie edtjeh raeriestidh dovne guktie gieles- jih ööpehtimmie-aamhtside jih jeatjah aamhtsh

Sámeigiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámeigiella birra*
edtieh dáarjodh. Daejnie barkojne aalkeme jih vuertiemisnie edtja dejnie gijren 2004 illedh. Aaj lea stoorre
daarpoe orre tearminologijem mij daaletjasse gielese sjehtesjamme, áarjelsaemien buektedh. Saemiedigkie
sæjhta beetnehvierhtieh áarjelsaemien gielesproseektide dáajvoehtidh.

6.2.3 Ulmie

Jis deitie ulmide jaksedh meitie Saemiedigkie raeriestamme lea vihkeles tjáenghkies gieles-
ööhpehtimmiesoejkesjem evtiedidh. Desnie deitie vierhtide áarjelsaemien dajvesne ektienadtedh, dah mah
joe gáávnesieh jih deitie meitie ussjedamme. Saemidigkeste vihkeles politihkem skreejredh, áenegs jih
guhkiebasse ulmiejgumie. Desnie vihkielommes, faalaldahkh ööhpehtæmman jih maahtoebijjedæmman
sjehtesjidh juktie gaajhkesh seamma nuepiem áadtjoeh saemien gielem lieredh. Dagkere gieles-
ööhpehtimmiesoejkesjem evtiedidh, gieles- jih/jallh maahtoejarngigumie, nuepiem vadta ráajvarimmide jih
proseektide stuvredh dahkoe gogkoe daerpemes. Dam Saemiedigkie sæjhta darjodh dah fylhkentjielti
ektine áarjelsaemien dajvesne. Vihkeles aaj ektesne, aktem gieles-ulmieprogrammeh áarjelsaemien eevtjedh,
gusnie gaajhkh byjjes institusjovnh mah áarjelsaemien gyhtjelassigumie berkieh meatan leah. Dagkarinie
programmeh, áenegs jih guhkiebasse ulmiejgumie, ektiebarkoem ávtelde guktie gaajhkesh seamma ulmide
berkieh. Saemiedigkie edtja vovejnedh meitie dagkarinie ektiebarkojne aelkedh.

Akte jeatjah vihkeles barkoe áarjelsaemien dajvesne lea daarpoe vierhtijstie goerehtalledh, áarjelsaemien
gielem gorredidh. Saemiedigkeste veanhta daerpies goerehtalledh gusnie jih gustie viehkiem gielesbarkose
ohtsedidh, mij almetjidie jih gielide vierhtieh gáávnesieh áarjelsaemien gieleskreejremebarkose.
Áarjelsaemien dajvesne aaj guhkiem barkeme ektine saemiejgumie raasten bijjelen. Saemiedigkie vuajna
man vihkeles abpe áarjelsaemien siebriedahkese dam barkoem sjehtesjidh jih stinkesdehtedh.

6.2.4 Eeremasth ráajvarimmieh

- Saemiedigkie sæjhta áajvaladtjide haestedh nuepide sjehtesjidh deitie gieitie sijhtieh áarjelsaemien
gielem jollebe ööpehtimmesne lohkedh jih dam mahtedh darjodh seamma guktie jeatjah
ööpehtimmeh nuepie.
- Saemiedigkie sæjhta barkedh stinkes faalaldahkh nænnoestidh deitie gieitie sijhtieh áarjelsaemien
lieredh dovne njaalmeldh jih tjaeleldh.
- Saemiedigkie sæjhta barkedh stipeendeáárdnegem nænnoestidh deitie gieitie áarjelsaemien gielem
luhkies.
- Saemiedigkie sæjhta ektiebarkoem evtiedidh fylhkentjielti ektine jih dej ektien gieles-
ööpehtimmiesoejkesjem áarjelsaemien dajvesne buektedh.
- Saemiedigkie sæjhta byjjes institusjovnh haestedh, mah áarjelsaemien gyhtjelassigumie berkieh,
jih dej ektine gieles-ulmieprogrammeh evtiedidh.
- Saemiedigkie sæjhta barkedh dovne radijovesne jih TV.sne guhkebe seedtemetijem áarjelsaemien
sjædta.

- Saemiedigkie sájhta barkedh áarjelsaemien gielejarngh nænnoestidh.

6.2 OARJELSÁMEGIELLA

6.2.1 Oarjelsámegiela dilli

Oarjelsámi ássanguovlu Norgga bealde riikaráji lea Saldfjellet davvin gitta Elgái Hedmarkas lulde, gos oarjelsámegiella lea lulimus sámegiella dálá sámegielain. Ássanminsttar lea biedggus ja lea juhkkjuvvon stuorra geográfalaš guovllu badjel. Go buohtastahtá eará sámi guovlluiguin, de lea boazodoallu kulturguoddiin mearkkašan eambo oarjelsámiide go eará sámijoavkkuide sámi ássanguovllus. Lea váttis dadjat juste man ollugat oarjelsápmelaččat leat, go álbmotlohkan 1970:s ii guoskkat oarjelsámiid. NAČ 1984:18 geažuha ahte dalle ledje sulli 2000 oarjelsámi Norggas ja Ruotas, ja ahte árvideamis orrot sulli bealli dain Norggas. Lea maid váttis dadjat man ollusat sis hupmet oarjelsámegiela. Dálá oarjelsámegiela riektáčállima dohkkehii Sámi Giellalávdegoddi 1976:s ja Girko- ja oahpahusdepartemeanta Norggas ja Skolöverstyrelsen Ruotas 1978:s.

Oarjelsámi guovllus leat guokte sámeskuvlla, okta Aarportes Nordlandas ja nubbi Snáasas Davvi-Trøndelagas. Dát guokte sámeskuvlla addet maid fáldalaga ohppiide geat lohket oarjelsámegiela iežaset ruovttusuohkaniin. Dasa lassin lea Brekken bajásšaddanguovddáži Lulli-Trøndelagas oarjelsámegiela oahpahusfáldat. Brekken bajásšaddanguovddáš lea oktan Snáasa ja Aarporte sámeskuvllaiguin nammaduvvon oarjelsámi oahpaha resurssaskuvlan "Oarjelsámi oahpahus ruovttuskuvllas" proševttas maid Nordlanda Oahpahusdirektevra lea álggahan. Elgá bajásšaddanguovddáš Hedmarkas álggahii 1995/1996:s oarjelsámegiela fáldalaga. Joatkkaskuvllain Rørosas ja Gråangke lea oarjelsámegiela nubbingiella oahpahus iežas skuvllas, ja addet maid fáldalaga eará skuvllaide siskkobealde ja olggobealde oarjelsámi guovllu.

Mánáidgárddit ja skuvllat leat dehálaš veahkit, ja sámegiella mánáidgárddis lea buot beaktileamos vuohki ovddidit guovttegielalašvuoda. Danne lea Sámediggi juolludan doarjaga viđajagi giellamovttiidanprošektii Elgá bajásšaddanguovddáži. Prošeakta álggii 2001 čavčča ja ulbmil lea láchit dilalašvuodaid dainna lágiin ahte bidjat eanet návccaid mánáidgárdemánáide, nu ahte sii árrat besset oahppat oarjelsámegiela. Prošeaktačilgehusas maid Sámi giellaráđđi lea ráhkadan lea bušeahtta 4,2 mill. r. viđa jagis. Prošeakta lea oanehis áiggis buktán buriid váikkuhusaid skuvlii ja dan oahpahussii mii doppe lea. Lassin dán prošektii lea Sámediggi addán doarjaga iešguđetlágán fáldalagaide oarjelsámi mánáide suohkanmánáidgárddiin. Dát eai leat leamaš fásta ortnegat. 2003 čavčča lea maid Snáasa suohkan ovtta Sámedikkiin álggahan mánáidgárdefáldalaga oarjelsámi mánáide.

Jus geahččá oarjelsámi servodaga obbalaččat buot daiguin bargguiguin mat das leat, de lea ain ollu mii ferte dahkkojuvvot. Oahpaheaddjit geain lea oarjelsámegiela máhttu váilot, ja váilevaš gelbbolašvuodha ollu eará surggiin nugo dutkamis, oahpponeavvuid ráhkadeamis, medias ja girjjálašvuodas jna., hehte oarjelsámi

Sámeigiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámeigiella birra*
servodaga ovdánahttinbarggu, ja sáhtta maid dagahit ahte bargu oalát bisana. Dát lea várrameanta, erenoamážit mánáidgárddiin ja skuvllain. Sámediggi oaivvilda danne ahte lea stuora dárbu oarjelsámegiel oahpahussii ja gelbbolašvuodáloktemii olles oarjelsámi guovllus. Gielladilli lea nu heitot ahte jus ii bija ollu návccaid gádjut oarjelsámegiela, de dat jáhkkmis jávká. Sámediggi ávžžuha eiseválddiid láhčit dilálašvuodaid nu ahte sii geat háliidit váldit alit oahpu oarjelsámegiela galget beassat dan dahkat dábálaš oahppoáiggis. Ásahit geažosáiggi fáldaga sidjiide geat háliidit oahppat oarjelsámegiela sihke njálmmálaččat ja čálalaččat, lea dehálaš oassi giellaealáskahttenbarggus. Sámediggi háliida ásahit dákkár fáldaga. Sámediggi áigu maid bargat ahte ásahuvvo sierra stipeandaortnet sidjiide geat háliidit lohkat oarjelsámegiela.

6.2.2 Sámedikki giellapolitihka oarjelsámi guovllus

Sámedikki oarjelsámiservodaga politihka váldoulbmil lea - ” *nannet ja fievrredit viidáseappot oarjelsámegiela, identitehta, kultuvrra ja sámi servodaga nu ahte guovllu sámiide addojuvvojit **vejolašvuodát** kultur- ja ealáhusovdánabhttimii sin iežuset eavttuid vuodul*”.

Sámediggi lea álggahan sámi gielladoaimmaid oarjelsámi guovllus go lea álggahan čielggadeami mas lea váldi - ” *ovddidit doaibmabidjoevttobusaid iešgudetlágán surggiin mat nannejit sámeigiel geavabeami oarjelsámi giellaguovllus*”. Čielggadanjoavkku evttohus meannuduvvui ja mearriduvvui Sámedikkis 1993:s čielggadanjoavku barggai ovtta bajitdási ulbmila mielde gos ” *oarjelsámi giella ja kultuvra galgá seailluhuvvot ja beassat viidásit ovdánit*”. Ulbmilis ledje čuvvovaš oasseulbmilat:

- oarjelsámegiella galgá sáhttit geavahuvvot sihke njálmmálaččat ja čálalaččat
- oarjelsámegillií ferte addojuvvot árvvu
- nannet oarjelsámi mánáid identitehta
- nannet sámi oktavuodadovddu

Dát lea vuosttaš plána oarjelsámegiela vástte maid Sámediggi lea ráhkadan. Doaibmabijut mat evttohuvvo šadde dasto bargun dalá Sámi giellaráđđái ja Sámi giellalávdegodđái. Giellaplána guoskkahii maid osiid oahphusas gos proševttat álggahuvvo ja doarja addojuvvui Sámi oahpahusráđi bokte.

Sámedikki oarjelsámi doaibmaplána, maid Sámediggi mearridii 2002 čakčamánuš áššis 32/02, lea vel okta reaidu mainna seailluha ja nanne oarjelsámegiela. Doaibmaplána sistisdoallá ulbmiliid, árjjasurggiid, ja doaibmabijuid, dákkó maid ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusaid. Doaibmabijuid evttohusat lea juhkkovuvvon guovtti oassái ja gusket sihke gillii ja oahpahussii, gos giellaguovddážat leat dehálaš arenat dain guovlluin gos sámeigiella lea rašes dilis. Giellaguovddážiid ásaheapmi iešgudet oarjelsámi guovlluin lea okta Sámedikki ulbmiliin. Dákkár ásaheapmi sáhtta fas nuppevorus ovdánahttit oarjelsámegielarenaid. Sámediggi lea maid vuolgahan barggu oažžut ovttasbargošiehtadusa fylkkasuohkaniiguin Nordlandas, Davvi- ja Lulli-Trøndelagas ja Hedmarkas ja eará stáhta orgánaiguin oarjelsámi guovlluin, vai sáhtta

čuoovvot ee. giella ja oahpahusáššiid. Bargu lea álggahuvvon ja gárvvos evttohus vurdo leat gárvvos 2004 gida. Lea maid stuorra dárbu odđa oarjelsámegiela terminologijii mii heive dálá odđáiigásaš giellageavaheapmái. Sámediggi áigu juolludit doarjaga oarjelsámi giellaprošeavttaide.

6.2.3 Ulbmilat

Vai sáhtta joksat daid ulbmiliid maid Sámediggi lea bidjan, de lea dehálaš ráhkadit oktasaš giellaoahppaplána, gos oktiiveiveha dálá ja jurddašuvvon ressursaid oarjelsámi guovllus. Sámedikki mielas lea dehálaš álggahit politihka mas leat oanehisáiggi ja guhkesáiggi mihtut, gos ollislaš oahpahusfálaldaga heiveheapmi ja gelbbolašvuodálokten leat čovddafaktorat ja gos buohkat fertejit oazžut seamma vejolašvuoda oahppat sámegiela. Oarjelsámiguovllu giellaoahppaplána ráhkadeapmi mas giella- ja/dahje gelbbolašvuodaguovddáziid ásaheapmi lea oassin, addá vejolašvuoda kanaliseret iešguđetge doaimmaid ja álggahit prošeavttaid doppe gos lea eanemus dárbu. Dán áigu Sámediggi dahkat ovttas fylkkasuohkaniiguin oarjelsámi guovllus. Lea maid dehálaš ahte ráhkaduvvo oktasaš giellaulbmilprográmma oarjelsámegiela váste, gos buot almmolaš ásausat mat barget oarjelsámi gažaldagaiguin oassálastet. Dákkár prográmmas fertejit leat oanehisáiggi ja guhkesáiggi ulbmilat, mat dasto dagahivčče ahte buohkat barget seamma ulbmiliid ektui. Sámediggi áigu árvoštallat álggahit dákkár ovttasbarggu.

Eará dehálaš bargosuorgi oarjelsámi guovllus lea guorahallat gaskaoapmedárbbu maiguin nanne oarjelsámegiela. Sámediggi oavvilda ahte lea dárbu guorahallat gos sáhtta viežžat veahki giellabargguide, makkár olmmošlaš ja gielalaš ressursat gávdojit oarjelsámegiela ealáskahttenbargui. Oarjelsámi guovlu lea maid guhka ovttasbargan riikarájiid rastá. Sámediggi oaidná dehálažžan ahte láchit dilálašvuodaid ja nannet dán ovttasbarggu mii lea hui mávssolaš olles oarjelsámi guvlui.

6.2.4 Vuoruhuvvon doaimmat

- Sámediggi ávžžuha eiseválddiid láchit dilálašvuodaid nu ahte sii geat háliidit váldit alit oahpu oarjelsámegiela galget beassat dan dahkat dábálaš oahppoáiggis.
- Sámediggi áigu bargat vai ásašuvvo geažosaiggi fálaldat sidjiide geat háliidit oahppat oarjelsámegiela sihke njálmmálaččat ja čálalaččat.
- Sámediggi áigu bargat ahte ásašuvvo sierra stipeandaortnet sidjiide geat háliidit lohkat oarjelsámegiela.
- Sámediggi áigu vuolggahit ovttasbarggu fylkkasuohkaniiguin oarjelsámi guovlluin ráhkadan dihte oktasaš giellaoahppaplána.
- Sámediggi áigu ávžžuhit almmolaš ásašusaide mat barget oarjelsámi gažaldagaiguin ráhkadit oktasaš oarjelsámi giellaulbmilprográmma.
- Sámediggi áigu bargat vai rádios ja TV:s lasihuvvojit sáddagat oarjelsámegilli.
- Sámediggi áigu bargat vai ásašuvvojit giellaguovddážat oarjelsámi guovlluide.

6.3 JULEVSÁMEGIELLA

6.3.1 GIELLADILLE JULEVSÁMEDÁFON

Julevsámedáffo Vuonan le Nordlándá fylkan Sáltovuonas nuortas gitta Bálága suohkanij. Ienemus julevsámijis árru Nuortta-Sánton. Divtasvuodna le dat suohkan gánná ienemus julesábme árru. Nav guhkeve gá ulmutja li árrum Divtasvuonan ja dajn bájkijn le sáme dáppe árrum. Dábálettjat árrun ulmutja vuodnasákkijn.

Gitta 1950-60-jagij rádjáj ettjin sáme dáppe dábálabmusijt máhte dárov gá skávláj álggin. Julevsáme dáfon Vuonan le sulá 1000 sámijis, jali gænna li æjgáda jali ádjá/áhko jali máttaræjgáda sáme. Galles bæjvállattjat sámásti le gássjelis árvvadit, valla le gájt árvvedahte sulá 400-500´es. Árvvedahte le tjelgga binnepláhko gudi adni sáme giellav bæjvállattjat dárogielajn buohtalakkaj. Le vuorasap buolvva, ja máná ja nuorra gierrde gudi sámásti dárujn buohta bæjvállattjat. Sierraláhkáj maŋŋela maŋemus vearáldadoaro le sáme giella binnum bæjvállattjat giellan, ja viertti mihtoj milta gáhtjoduvvat giellan mij la állu rasjes dilen. Jus. julevsáme giella galggá bissot de viertti bæjvállattjat adnuj ja luondulasj guládallam nævvon sjaddat.

Julevsáme gramatihkka álgusvatteduváj jagen 1977 ja julevsáme/sviregadáro báhkogirje jagen 1979. Julevsáme ortografija dáhkkiiduváj sierra tjállemgiellan jagen 1983. Báhkogirje ja gramatihkka álgusvaddem ja tjállemvuoge dáhkkiidibme lidjin ájnas nævvon mij vattij máhttelisvuodav álgget formálalasj áhpadimev julevsáme giellaj skávlájn.

Priváhta sámemánájiárdde ásaduváj 80-jagij gietjen tjoahkkebájkáj Ájluoktaj. Ulmmen lij nannit julevsáme giellav ja vaddet mánájda birrusin. 1998-tjavtja ásaduváj sámemánájiárdde Másskáj ierit iehtjádij siegen doarjjagijn Sáme giellarádes. Dán mánájiárdde boahhteáigge le iehpetjiegas, gá le tjanádum Divtasvuona suohkana økonomijaj. Vásádusá sámemánájiárdij bargojis le dássju buorrebiele. Máná sjaddi dájmalasj guovtegielaga dáj bájkijn gánná sáme giella le állu gássjelis dilen. Sámedigge ájggu boahhteáigiida doarjjot mánájiárdij dájmajt julevsáme dáfon.

Sáme gielláhpadasfálaladahka bádjij esski jáhtuj 1980-jagij álgon skávlájn Divtasvuonan.

Dáj ájgij le ásaduvvam sierra sáme giellak klássa vuostasjiegijda Ájluovta skávlán. Ierit dáj skávlájs de le julevsáme gielláhpadasfálaldagá nubbengiellan læhkám muhtem ájgev ietjá skávlájn Nordlándá fylkan, ja aj ájnegis oahppij hárráj fylka álggolín. Joarkkaskávlán Hábmerein vatteduvvá fálaldak julevsáme giella vuostasjiegij. Áhpadiddje vádnun gænna le máhtudahka julevsáme giellan le buktám dá fálaldagá ælla læhkám stuoves jahkásasj skávláfálaldagá. Jage 1999 rájes le Árran julevsáme guovdásj vaddám guhkásáhpadimev julevsáme giellaj nubbengiellan, ja dálla adjáj vuostasjiegijáhpadasáv joarkkaskávlá dásen, sisŋjelin ja álggolín Nordlándá fylka. Hásstalussan skávlájda le duosttot oahppij berustimev buorre láhkáj ja nav nannit áhpadimev sáme mánáj hárráj. Jage 1980 rájes, dalloj gá vuostasj bále álgduváj julevsáme giella

Sáme giella lea čaffat!

áhpadussa, ja 2002-tjávttja rádjáj, le oahppijláhko julevsáme giellajn vuodostkávllájn viehka lassánam.

Oahppijláhko vuodostkávllájn gænna le julevsáme giella vuostasjiellan le aj lassánam viehka jage 1991 rájes gá áhpadibme julevsáme giellaj vuostasj giellan álgeduváj.

Julevsáme giella le ájn álu siiddagiella mij vuorjját aneduvvá almulasj aktijvuodajn. Le aj vuorjját gullat vuorrasapport sámostime gaskasa gá æjvvali almulasj bájkijn. Nuora gal sámosti dajn gánná le luondulasj sidjij. Nuorajda le gielladæddo tjielggasabbo lahkasebrudagás, gáppen ienemusát dárusti. Oahppij hárráj le ájnas sáme giellak birrusijda álggolín klássalanjá oadtjot- siiddajn ja láhkabirrusin. Danen gá julevsáme giellan ij la ávddánam nav buoragit ádá bágoj jali termaj hárráj majt udnásj sebrudahka gájbbet, sjaddá álu nuorajda giehppep dárustit gá ságastit gaskanisá.

Sáme mediafálaldagá bukti giella berustimev julevsáme sebrudahkaj. Jagen 1975 álggin vuostasj julevsáme radiosáddaga ja mañjela guhkeduvvin 15 minuhttaj juohkka nuppe vahko. Jagen 1996 báhtin stuoves sáddaga guokti vakkuj. Sámedigge árvval sáddaga vierttiji vijdeduvvat. Dárbbo le ienep julevsáme journalistajda gulldaliddijda ásadit stuoráp fálaldagáv. Sámedigge ájggu barggat dán guovlluj. Nuortta-Sálto bájkkeavijisan le læhkám duot dát artihkal julevsábmáj. Jagen 2003 le julevsábmáj stuoves bieles avijisan.

NRK- Sámi radio, Sámedigge ja Bodø allaskávllá le ásadam bájkkekántávrráv Divtasvuodnaj. Gájkka dájs institusjávna jasadibme le buktám moadda barggosaje ma guosski giellaj, kultuvrraj ja sebrudakiellemij, ja julevsáme giella le dáj dájmaj baktu ávddánbohtám ienebut gá ávddál. Sáme giella aneduvvá ienep suorgijn valla binnep ulmuttjijis gá ávddála. Dán dile gáktuj de huoman massá julevsáme giella sajenis ienep lágo giella gáktuj, juska vil áhpaduvvá giella mánájgárdij ja skávllájn. Ælla állu giellarena, ja skávllásaljon gullu sáme giella binnáv. Le binnep julevsáme giellaadne gá nágin 10-jage dassta ávddála, dát vuojn guosská gielladile boahhteájgev.

6.3.2 SÁMEDIKKE GIELLAPOLITIHKKA JULEVSÁME DÁFON.

Jagen 1991 de nammadij Sámedigge juohkusav mij galgaj árvvalit dájmajt ma nanniji sáme giellav duon dán suorgen julevsáme dáfon. Juogos árvvalij jus julevsáme giella galggá gievrodit ietjas ánsidimev, de viertti giellav dahkat ienebut vuojnnusij ja jáksámmierijda. Avta árvvalus lij oadtjot Divtasvuona suohkanav sámelága gielladoajmmaguovloj sæhkáj, nav gáktu Divtasvuona suohkan dálla le áhtsám. Alep dásse julevsáme giellaj vaddá iesj berustimev giellav oahppat. Dán plánan le árvvalam duot dát doajmma nannim diehti sáme gieav julevsáme dáfon mij guosská oahppamnævvo ávddánibmáj, pressaj ja radio/TV-sáddagijda, giellakursajda ja bibliotekfálaldagájda.

Jagen 1993 nammadij Sámedigge juohkusav mij galgaj árvvalit dájmajt ma nanniji sáme giellav Ofuohtán ja Oarje-Tråmsán. Juogos ávddánbuvttij stuorra balov giella ávddánime hárráj dán dáfon. Gájkka dát dáffo gahttja álggolij sáme giella háldadusguovlo. Guoradallam tsuojggij ájnasvuodav oadtjot iesjberustim

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
giellaávddánimev ulmuttjij gasskaj. Avtav dás ásijs lij oadtjot lasedit IKT dájmajt nannim diehti sámeg
áhpadasáv vuodoskávllájn, joarkkaskávllájn ja állessjattukáhpadimen.

Sámedigge tjuovvolij dájtt guoradallamijt ierit ietján plánan ” Doajmmapládna merra- ja vuodnaguovlojn, 1997-2001”, gánná ierit ietján javladuvvá náv sámegiela ávddánime dán ja ietjá dáfojn: *”Sámedigge le vuorrodam gielladájmajt ávddánimev nav vaj ávdedit sámegiela álggolín sámegiela báldadusguovloj plánaj dabkama baktu dájmajt hárráj oarjjesáme ja julevsáme dáfojn aktan Ofuohtá, Sáččá ja Oarjje-Tråmså dáfojn.”*

Sámedigge juollot aj ruhtadimev álgoáhpadibmáj Sámasta-prosjevta baktu (kurssagirje 1 ja 2, internehttaj, ja radioprográmmajda) mij le Vuona ja Sveriga aktisasjprosjekta Nubbe aktisasjprosjekta le Ádå testamenta járggálibme ja Julevsáme sálmmagirje. Dá aktisasjprosjevta máhtti lágoduvvat buorren, valla vájku dáj prosjevtaj diehti, de le ájn ienep normerimbarggo. Barggo ádå terminologia hárráj le ájnas oassen giellaávddánime bargos.

6.3.3 ULMMEJÁKSÁM

Julevsámegiela boahhteájgge le tjanádum dasi jus giella sjaddá luondulasj bæjválasj guládallamnævvon. Ásadit sámegiela birrusijtt álggolín klásselanjá, sijdajn ja lahkabirrusin le ávdádime njálmalasj gielav skávllájn ja ietjá sámeg institusjávnnájn mij vas buktá iesjberustimev giellaávddánibmáj ulmuttjij gasskaj. Áhpaddidje ja giellabargge julevsámegiela máhtudagájn vádnun le buktám sámegiela áhpadibme ij la læhkám stuoves fáldalahkan muhtem skávllájn. Ásadit áhpadimfáldagájt ja máhtudaknannimav sámegiela le danen tjávdan mij buktá nannimav giella dilláj. Ásadit stuoves fáldagájt sidjij gudi sihti julevsámev oahppat tjáldattjat ja njálmáldattjat le danen ájnas oassen giellaelládahttembargos. Sámedigge hástal oajváltattjat ásadit dájmajt nav vaj sij gudi sihti alep áhpadasáv julevsáme gielan oadtjo dáv tjadádit dábalasj áhpadasájen. Ásadit giellaáhpadasplánan julevsáme dáfon gánná giella-ja/aj máhtudakguovdásj le fáron, vaddá máhttelisvuodav duov dáv dájmajt ávdedit ja álgadit prosjevtajtt gággu ienemus dárbbo le. Dáv ájggu Sámedigge dahkat fylkasuohkanijtt aktisattjat julevsáme giellaguovlon. Sámedigge ájggu aj barggat nav vaj ásaduvvá sierra stipendártnik sidjij gudi sihti julevsámegiela studerit. Oahppamnævvo ávddánibme, álgusvaddem julevsáme-dáro/dáro-julevsáme báhkogirjev, julevsáme jiednagirjijtt, massta le dássju guokta uddni, le ietjá dájma ma nanniji gielav. Mánáj ja nuoraj hárráj barggat ádå terminologijajn ja girje álgusvattemij/járggálimij, ávdedit dáhtáspelajtt mánájda ja nuorajda ja unnes giellakursatjav julevsábmajt, le dájma ma bukti luluj berustimev giellaáhpadibmáj. Sámedigge ájggu doarjtot dájmajt ma ávdedi julevsámegiela.

Barggo ávdedit ádå bágojt ja termajtt ma dárbahuvvi ádåájggásasj iellemin, le ájggeállán barggo. Sámedikke mielas le ájnas ávdedit ádå terminologijav nav vaj ulmusj bierggi julevsámijn udnásj sebrudagán. Buorre aktisasjbarggo sverigabielijn aktisasj termma- ja normerimbargon nanni julevsámegiela.

Jus julevsámegiela galggá boahhteájgge, vierttiji dájma ásaduvvat sebrudakdásen, juogosdásen ja ajnegis ulmuttjadásen. Jus julevsámegiella galggá bissot, de le gájbbádussan jut gávnnuui lága ja doarjjaga lágajn ja

Sámeigiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámeigiela birra*
almulasj árdniga. Ájnas la ásadit aktisasj giellaulmmejáksámprográmmav julevsámeigiela hárráj, gánná
gájka almulasj institusjávnná ma barggi julevsáme giellagatjárdagáj li siegen. Dákkár prográmmav vierttiji
liehket sige oanegisájjgáj- ja guhkesájjgáj ulme, ja mij buktá jut gájka barggi daj sámmi ulmij gáktuj.
Sámedigge árvustallá álget dákkár aktisasjbargov.

6.3.4 VUORODUVVAM DÁJMA

- Sámedigge ájggu barggagoahdet vaj TV ja radio oadtju ienep sáddimájgev julevsábmáj.
- Sámedigge hásttal oajválattjajt ásadit máhttelisvuodajt vaj sij gudi sihti allaáhpadasáv
julevsámeigielan, máhtti dáv tjadádit dábalasj áhpadasáigen.
- Sámedigge ájggu barggat dan guovlluj vaj ásaduvvá fáldaldagá sidjij gudi sihti julevsámeigielav
áhpádit sige njálmá- ja tjáldalattjat.
- Sámedigge ájggu álgádit aktisasjbargov fylkasuohkanijn julevsáme dáfon aktisasj
giellaáhpadasprográmmav dagátjit.
- Sámedigge ájggu barggat nav vaj ásaduvvá stipenndaárdnik sidjij gudi sihti julevsámeigielav oahppat.
- Sámedigge ájggu hásttalit almulasj institusjávnnájt ma barggi julevsáme giellagatjálvisáj bargatjit
aktisasj giellaulmmejáksámprográmmav.

6.3.1 Julevsámeigiela dilli

Julevsámi ássanguovlu Norggas lea Nordlanda fylkka ja manná Sáltovuonas lulde gitta Bálága suohkanii
davvin. Eanemus julevsámit ássat Davvi-Sáltu guovllus. Divttasvuotna lea dat suohkan gos orrot eanemus
julevsámit. Nu guhká go Divttasvuonas ja guovllus muđui lea leamaš ássan, de lea doppe leamaš sámi
ássan. Árbevirolaš sámi ássan lea leamaš keailluin.

Gitta 1950/60 jagiide lei oalle dábaláš ahte ollu julevsámit eai máhttán dárogiela go álge skuvlii. Julevsámi
ássanguovllus Norggas leat sulli 1000 olbmo geat leat sápmelaččat, dahje geain lea váhnen dahje
áddjá/áhkku/máttaráhkku/máttaráddjá geas lea sámi duogáš. Man ollugat hupmet julevsámeigiela
beaivválaččat lea váttis mearrat, muhto árvideames leat birrasiid 400-500 olbmo geat máhttet
julevsámeigiela. Árvideames lea unnitlohku sis geat atnet sámeigiela beaivválašgiellan dárogiela bálddas. Lea
eanas vuorrasit geardi, ja mánat ja nuorat geain lea vuosttašgiellaoahpahus skuvllas geat atnet sámeigiela
beaivválašgiellan dárogiela bálddas. Erenoamážit maŋŋel nuppi máilmmisoađi lea julevsámeigiella mannan
ollu maŋás, ja otné ferte lohkat ahte julevsámeigiella lea áitojuvvon giella. Julevsámeigiela boahpteáiggi
vejolašvuodát leat ge dan duohken ahte julevsámeigiella šaddá álbmoga beaivválašgiellan ja lunddolaš
gulahallangiellan.

1977:s almmuhuvvui julevsámeigiel grammatihka ja 1979:s almmuhuvvui julevsámi-ruota sátnegirji.
Julevsámeigiel čállinvuohki dohkkehuvvui 1983:s. Sátnegirji ja grammatihka almmuheapmi ja čállingiela
dohkkeheapmi ledje dehálaš veahkkeneavvut mat dahke vejolažžan álggahit almmolaš julevsámeigiel
oahpahusa skuvllas.

80-jagiid loahpas álggahuvvui priváhta mánáidgárdi Ájluovttas. Ulbmil lei nannet julevsámegeiella ja addit mánáide buriid ovdánan- ja aktivitehtavejolašvuodaid sámi birra. 1998 čavčča áshuvvui sámi mánáidgárdi Måskái ee. Sámi giellarádi doarjagiin. Dán mánáidgárddi boahhteáigi lea eahpesihkar, go dat lea Divttasvuona suohkana ekonomijja duohken. Vásáhusat sámi mánáidgárddi doaimmain leat aivve buorit. Mánát šaddet guovttegielagat guovllus gos sámegeiella lea hui váttis dilis. Sámediggi áigu boahhteáiggis doarjut mánáidgárddiid doaimmaid julevsámi guovllus.

Julevsámegeiel fálaldat nubbingielagiidda Divttasvuona skuvllain ii boah tán johtui ovdal 1980-jagiid álggus. Dál leat Ájluovtta skuvllas áshuvvon sierra luohkát sámegeiel vuosttašgielagiidda. Earret dáid skuvllaid, de lea muhtomin fálojuvvon julevsámegeiel oahpahus nubbingielagiidda eará skuvllain Nordlanda fylkkas, ja ovttaskas ohppiide olggobealde fylkka. Hábmira joatkkaskuvllas addojuvvo julevsámegeiel oahpahus vuosttašgielagiidda. Unnán oahpaheaddjit geain lea julevsámegeiel máhttu lea dagahan ahte dát fálaldagat eai leat leamaš fásta jahkásaš skuvlafálaldagat. 1999 rájes lea Árran julevsámi guovddáš fállan julevsámegeiel gáiddusoahpu nubbingielagiidda, ja dál maiddá oahpaha vuosttašgielagiidda joatkkaskuvladásis siskkoibealde ja olggobealde Nordlanda fylkka. Skuvlla hástalus lea vuostáiváldit dán movtta positiivalaččat ja nu nannet oahpaha sámi mánáide. 1980 rájes, go vuosttaš gearddi álggahuvvui julevsámegeiel oahpahus, ja gitta 2002 čakčii lea ohppiidlohku geain lea julevsámegeieloahpahus skuvllas, lassánan ollu. Maiddá ohppiidlohku geain lea julevsámegeiella vuosttašgiellan lea lassánan ollu 1991 rájes go oahpahus julevsámegeielas ja julevsámegeillii álggahuvvui.

Ain lea julevsámegeiella dávjá ruovttugiella mii unnán adnojuvvo almmolaš oktavuodain. Lea hárve ahte gullá vuorrasit olbmuid sámasteame gaskaneaset go deaivvadit almmolaš báikkiin. Nuorat baicca hupmet sámegeiella doppe gos sidjiide lea lunddolaš. Nuorat dovdet deattu sámegeiella vuostá hui čielgasit lagasbirrasis, gos eanas hubmojuvvo dárogillii. Lea maid dehálaš ahte oahppit besset boahtit sámegeielat birrasiidda olggobealde luohkkálanja – ruovttuin ja lagasbirrasis. Go julevsámegeillii ii leat ráhkaduvvon nu ollu odđa terminologijja maid dálá servodat gáibida, de šaddá nuoraide dávjá álkit dárustit go ságastit gaskaneasest.

Sámi mediat váikkuhit giellageaveheami lassáneapmái julevsámi servodagas. 1975:s áshuvvojedje vuosttaš julevsámegeiel radiosáddagat ja viiddiduvvo maŋgel nu ahte lei sáhta juohke nuppi vahku. 1996:s šadde fásta sáddagat guovtte geardde vahkus. Sámediggi oaivvilda ahte julevsámegeiel sáddenáigi ferte viiddiduvvot. Lea maid dárbašlaš oažžut eanet julevsámegeielat journalisttaid vai guldaleaddjit ožžot viidát fálaldaga. Sámediggi áigu bargat dan ovdii. Báikkálaš "NordSalten" aviissas leat muhtomin leamaš aviisačállosat julevsámegeillii. 2003:s šadde dát bistevaš oassin aviissas.

NRK-Sámi Radio, Sámediggi ja Bodø Allaskuvla leat ásahan báikkálaš kantovrraid Divttasvutnii. Buot dát áshusat leat buktán ollu bargosajiid mat gullet sámi gillii, kultuvrii ja servodateallimii, ja julevsámegeiella lea ollu eambo čalmustahhton dáid doaimmaid bokte. Sámegeiella adnojuvvo ollu eanet diliin go ovdal,

Sámegiella lea čaffat! *Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*
muhto leat unnit olbmot geat hupmet dan. Goitge lea dilli dál ahte julevsámegiella massá coavcci
majoritehtagiela ektui vaikko vel addojuvvo ge julevsámegiel oahpahas mánáidgárddiin ja skuvllain.
Gávdnojit unnán julevsámegiel arenat, ja skuvlašilljus gullo unnán sámegiella. Leat unnit julevsámegielagat
dál go moaddelot jagi ovdal ja dát diedosge váikkuha giela boahhteáigái.

6.3.2 Sámedikki giellapolitihkka julevsámi guovllus

Sámediggi nammadii 1991:s joavkku mii galggai evttohit doaibmabijuid mat nannejit sámegiela iešgudet
suorggis julevsámi giellaguovllus. Joavku gávnnašii ahte jus julevsámegiela stahtus galgá badjánit, ferte
bargat nu ahte giella čalmmustahtto ja ahte lea álki beassat oahppat dan. Okta doaibmabijuin lei bargat
oážžut Divttasvuona suohkana sámegiela hálddašanguovllu oassin, ja dan lea Divttasvuona suohkan dál
ohcan. Jus julevsámegiela stahtus badjána, de dat iešalddis movttiida julevsámegiela oahppamii. Plánas leat
evttohuvvon mánga doaibmabiju, mat galget nannet sámegiela julevsámi giellaguovllus, mat gullet
surggiide oahpponeavvovdánahttin, oahpahas, preassa ja álbmotmedia, giellakursa ja girjerájusfálaldat.

1993:s nammadii Sámediggi joavkku mii galggai evttohit doaibmabijuid nannen dihte sámegiela Ofuohtas
ja Lulli-Romssas. Joavku ovddidii ahte vuorjašuvvá sámegiela diliin dán guovllus. Olles guovlu lea
olggobealde sámegiela hálddašanguovllu. Guorahallan čujuhii ahte lea dehálaš ahte álbmot ieš
movttiiduvvo giela ovddidit. Oassin dákkár áŋgiruššamis evttohuvvui atnit DGT sihkarastin dihte
sámegiel oahpahusa sihke vuodđoskuvllas, joatkkaskuvllas ja rávisolbmooahpahasas.

Sámediggi čuoovoli dáid guorahallamiid ee. "Riddo- ja vuotnaguovlluid doaibmaplánain, 1997-2001", gos
ee. čuožžu sámegielovdáneami birra dán ja eará guovlluin: *"Sámediggi lea plánaid ráhkeadeim, main leat
doaibmabijut oarjelsámi ja julevsámi ja Ofuohta, Sáčča ja Lulli-Romssa guovlluide, vuoruban gielladoaimmaid ovdáneami,
maid ulbmil lea ovddidit sámegiela olggobealde sámegiela hálddašanguovllu."*

Sámediggi addá maid doarjaga álgooahpaheapmái Sámasta-prošeavtta bokte (1. ja 2. kursagirji, interneahтта
ja rádioprográmmat) mii lea oktasaš prošeakta gaskal Norgga ja Ruota. Eará oktasaš prošeakta lea maiddá
jorgalahttit Ádå Testamennta ja Julevsáme sálmmagirije. Dát oktasaš prošeavttat leat lihkostuvvan bures,
muhto ain váilu ollu normerenbargu. Odđa terminologijain bargat lea maid dehálaš oassi
giellaovddidanbarggus mii ferte dahkkot.

6.3.3 Ulbmilat

Julevsámegiela boahhteáigi lea dan duohken ahte julevsámegiella šaddá lunddolaš gulahallangaskaoapmin
árgabeaivvis. Álggahit sámegielat birrašiid klássalanja olggobealde, ruovttuin ja lagasbirrasis ovddida
njálmálaš sámegiela sihke skuvlla siskkoibealde ja eará sámi ásašain mat fas dagahit iešmotiverejuvvon
giellalassaneami álbmogis. Leat unnan oahpaheadjit ja giellabargit geain lea julevsámegiel
gelbbolašvuota, ja dat lea dagahan ahte muhtun skuvllain ii leat sámegiela oahpaheapmi leamaš bistaš
jahkasaš fálaldat. Oahpahasfálaldaga heiveheapmi ja gelbbolašvuoda lokten sámegielas leat čoavddaoasit

Sámegiella lea čaffat!

Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra

mat áiggi mielde nannejit sámegiela. Ásahit geažosáiggi fálddagaid sidjiide geat háliidit oahppat julevsámegiela sihke njálmálaččat ja čálalaččat, lea dehálaš oassi giellavitaliserenbarggus. Sámediggi áigu ávžžuhit eiseválddiid láhčit dilálašvuodaid nu ahte sii geat háliidit váldit alit oahpu julevsámegielas, sáhttet dan dahkat dábálaš oahppoáiggis. Julevsámiguovllu giellaoahppaplána ráhkadeapmi mas giella- ja/dahje gelbbolašvuodaguovddážiid ásaheapmi lea oassin, addá vejolašvuoda kanaliseret iešguđetge doaimmaid ja álggahit prošeavttaid doppe gos lea eanemus dárbu. Dán áigu Sámediggi dahkat ovttas julevsámiguovllu fylkkasuohkaniin. Sámediggi áigu maid bargat dan nala ahte ásahuvvo sierra stipeandaortnet sidjiide geat háliidit lohkat julevsámegiela. Oahpponeavvuid ráhkadeapmi, julevsámegiela-dárogiela/dárogiela-julevsámegiela sátnegirjji almmuheapmi, julevsámegiel jietnagirjji mat odne gávdnojit dušše guokte, leat eará neavvut mat nannejit giela. Mánáid ja nuoraid vuoruhit go ođđa terminologiija ráhkada ja almmuha/jorgalahttá girjjiid, buvttadit dihtorspealuid mánáide ja nuoraide ja minigiellakursat julevsámegillii leat doaimmat mat arvosmahttet giellaoahpaheami. Sámediggi áigu doarjut doaimmaid mat ovddidit julevsámegiela.

Dat ahte ovddidit ođđa sániid ja tearpmaid madda lea dárbu modearna áiggis, lea áddjás bargu. Sámediggi oavvilda ahte lea dehálaš ovddidit ođđa terminologiija nu ahte birge julevsámegielain otná servodagas. Buorre ovttasbargu giellabirrasiin ruota bealde oktasaš terminologiija ja normerenbarggu oktavuodas dagaha ahte julevsámegiella šaddá nanus.

Jus julevsámegielas galgá leat boahhteáigi, de ferte julevsámegillii láhčit saji servodatdássái, joavkkodássái ja oktagas olbmo dássái. Eaktun lea ahte julevsámegiella almmolaččat suddjejuvvo lágain ja almmolaš ásaheamin. Lea dehálaš ahte ráhkaduvvo oktasaš giellaubmilprográmma julevsámegiela váste, gos buot almmolaš ásaheamin mat barget julevsámegiela gažaldagaiguin oassálastet. Dákkár prográmmas fertejit leat oanehis- ja guhkesáigge ulbmilat, mat dasto dagahivčče ahte buohkat barget seamma ulbmiliid ektui. Sámediggi áigu árvoštallat álggahit dákkár ovttasbarggu.

6.3.4 Vuoruhuvvon doaimmat

- Sámediggi áigu bargat vai TV:s ja rádios lasihuvvojit sáddagat julevsámegillii. Lea maid dárbu oazžut eanet julevsámegielat journalistaid vai guldealeaddjit ožžot viidát fáldadaga.
- Sámediggi ávžžuha eiseválddiid láhčit dilálašvuodaid nu ahte sii geat háliidit váldit alit oahpu julevsámegielas galget beassat dan dahkat dábálaš oahppoáiggis.
- Sámediggi áigu bargat vai ásahuvvo geažosáiggi fáldat sidjiide geat háliidit oahppat julevsámegiela sihke njálmálaččat ja čálalaččat.
- Sámediggi áigu bargat vai ásahuvvo sierra stipeandaortnet sidjiide geat háliidit lohkat julevsámegiela.
- Sámediggi áigu doarjut doaimmaid mat ovddidit julevsámegiela.

Sámegealla lea čaffat!

Sámediggerádi dieđáhus sámegealla birra

- Sámediggi áigu vuolggahit ovttasbarggu fylkkasuohkaniin julevsámi guovllus ráhkadan dihte oktasaš geallaoahppaplána.
- Sámediggi áigu ávžžuhit almmolaš ásaheaid mat barget julevsámi gažaldagaguin ráhkadit oktasaš julevsámi gealluolbmilprográmma.

7 EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT

Vai sáhtta čadhit vuoruhuvvon doaimmaid de lea Sámedikkis dárbu buori ja lagas ovttasbargui sihke departementtaiguin, fylkkasuohkaniiguin, suohkaniiguin, sámi organisašuvnnaiguin, sámi ášahusaiguin ja muđui sámi álbmogiin. Evttohuuvvon vuoruhuvvon doaibmabijut dieđáhusas meannuduvvojit dábálaččat jahkásaš bušeahttašiehtadallamiin.

8 GIRJJÁLAŠVUOHTA

Cooper, Robert L (1989): *Language planning and social change* Cambridge University Press, Cambridge.

Den europeiske pakta for regions- eller minoritetsspråk (European Charter for regional or minority languages)

ILO-konvensjon nr. 169 om urbefolkninger og stammefolk i selvstendige stater (1989)

NOU 1984:18 *Samenes rettsstilling*

Sametinget (2002) *Sametingsplanen 2002-2005*

Sametingsrådets språkpolitiske redegjørelse (2002)

Samisk Språkråd (2000): *Undersøkelsen om bruk av samiske språk 2000*, Samisk Nærings- og utredningscenter, Tana

Sammallahti, Pekka (1998): *The Saami language An introduction*, Davvi Girji, Karasjok

Pettersen, Torunn og Gaup, Johanne (2001) *Diedut nr. 1/2001 Kartlegging og utredning av offentlige samiske informasjonstjenester*, Samisk Institutt, Kautokeino.